

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

- "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1157". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นชุปรง. เลขที่ 1. จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1157.
- "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1168". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. เลขที่ 1. หมายรับสั่ง เรื่องการอุปราชภิเษกเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร จ.ศ. 1168.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นชุปรง. เลขที่ 3. จดหมายเหตุวาทถายการพระราชพิธีอุปราชภิเษก สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวร ฯ.
- "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 ไม่ปรากฏกักราช". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. เลขที่ 1/ช. เรื่องจดหมายเหตุกักราชในรัชกาลที่ 3.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. เลขที่ 2 และ 2/ก. การกำหนดวาค่วยวันพระราชสมภพ วันอุปราชภิเษก และพระชนมายุพร้อมทั้งวันสวรรคตของกรมพระราชวังบวรทั้ง 4 รัชกาล.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. เลขที่ 3. มัญชีตำแหน่งข้าทูลละอองในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลและกรมพระราชวังหลัง.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 ไม่ปรากฏกักราช". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้น
 คืบสองขาว. เลขที่ 11. ส่วนเนาคำปรึกษาเรื่องสมเด็จพระสังฆราชและพระ
 ราชกษัตริย์ถวายความเห็นว่าจะถวายสัจจาบรรณในการที่ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็นกรม
 พระราชวังบวร ฯ.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175". หอสมุดแห่งชาติ. กระจ่างเพลา. เส้น
 คืบสองดำ. เลขที่ 4. หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสพจากกรมถึงพระยาศรีธรรมมา
 โสกราช เรื่องส่งข้าวสาร 20 เกวียนไปจำหน่าย เรื่องให้คนลงไปสักเลข
 จากกรมหากกรมมิได้ และขอให้จัดหาเสื้อเป็น ๆ 2 ตัว ส่งไปถวายพระเจ้า
 นองยาเธอกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจ่างเพลา. เส้นคืบสองดำ. เลขที่ 8. หนังสือ
 ออกญาภักดีโหมราชเสนากรมพระราชวังบวรสถานมงคลถึงพระยานครศรีธรรม
 ราช ทอรับของซึ่งพระยาภักดีต้นส่งไปถวายขอให้ไปสืบจับพม่า.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจ่างเพลา. เส้นคืบสองดำ. เลขที่ 10. หนังสือ
 หมื่นศักดิ์พลเสพถึงพระยาศรีธรรมมาโสกราช เรื่องนายทองอยู่บุตรพระยา
 ทายหน้าเอาปืนหลวงไปจำหน่าย.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจ่างเพลา. อักษรไทย. เส้นคืบสองดำ. เลข
 ที่ 11. หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสพถึงพระยาศรีธรรมมาโสกราช เรื่องเจ้าครอก
 ธรรมราชประชวร.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจ่างฝรั่ง. ไทยพิมพ์. เลขที่ 21. เรื่อง
 ชำราชการเมืองนครศรีธรรมราช.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1174". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นคืบสอง
 ขาว. เลขที่ 2. บัญชีห้างข้าวเลขทหารพลเรือนฝ่ายพระราชวังบวร ฯ

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ก. 1174. หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลง. เส้นกิน
 สอค่า. เลขที่ 3. หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสฟเจ้ากรมถึงพระยานคร เรื่องจะ
 ขอรบคั้งเมืองกลางและเลขทางเมืองหนีมาอศรัยบรรทุกข้างที่เมืองกรุง ให้
 ส่งตัวหัวหมากกรรมาหลวงดูหิสังครามเข้ามาในกรุง ฯ ลูกหลานระคูเมือง
 แซกจะเงาเฝ้า.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลง. อักษรไทยเส้นกินสอค่า. เลขที่ 4.
 หนังสือนายสังจางวางถึงขุนนครที่วิธรรมราชและสักเลขฉบับ ๗ วัน 2¹¹5 คำ
 ปิวอก จ.ก. 1174.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลง. เส้นกินสอค่า. เลขที่ 8. หนังสือ
 หมื่นศักดิ์พลเสฟเจ้ากรมถึงพระยานคร ให้พระยานคร พระยาสงขลา และ
 พระยาไชมาเฝ้าทูลละออง.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลง. เส้นกินสอค่า. เลขที่ 9 ก.
 หนังสือนายสังจางวางถึงพระยานคร ฯ และการเร่งหวายหิน, พระยาสง-
 ขลาระเข้ามาเฝ้าทูลละอองฉบับ ๗ วัน 7-7 คำ ปิวอก จัตวาสก.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลง. เส้นกินสอค่า. เลขที่ 10. หนังสือ
 หมื่นศักดิ์พลเสฟถึงพระยานคร ให้จัดสินค้าบรรทุกเรือออกไปจำหน่ายเมือง
 จีน และให้เกลี้ยกล่อมเจ้าพระยาไชบุรีเข้าไปเฝ้า.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลง. เส้นกินสอค่า. เลขที่ 14.
 หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสฟเจ้ากรมถึงพระยานคร ให้ส่งเรือกำปั่นที่หนึ่งรองกับ
 เกลือมายังพระนคร.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่ค่า. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 21. ชื่อ
 รายงานวาควยการรับพระยาช่างสำคัญในรัชกาลที่ 2.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้น
ดินสอดำ. เลขที่ 3. หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสพเจ้ากรมถึงพระยานคร เรื่อง
ให้ก่อเรือลำหนึ่งเข้ามาถวาย.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 12. ท้อง-
ตราถึงพระยาศรีธรรมมาโศกราช เรื่องให้ส่งแก้วเงินเชิงเขาไปที่ราคาสินค้า
กรุงเทพ ฯ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 14. ท้อง-
ตราออกฎากลาใหม่ (วังหน้า) ถึงพระยาศรีธรรมมาโศกราช เรื่องยอมรับผ้า
ลายทอง ซึ่งเกณฑ์ทอกับส่งทองคำหีบใหญ่สองหีบออกไปให้พระยานคร ฯ หอ-
มายก.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 18. ท้อง-
ตราวังหน้า ออกฎากลาใหม่ราชเสนาถึงพระยาศรีธรรมมาโศกราช เรื่องตอบ
รับเครื่องถมกับผายกทองสองผืน.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1176". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้น-
ดินสอดำ. เลขที่ 3. หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสพเจ้ากรมถึงพระยานครศรี-
ธรรมราช เรื่องให้จัดพาหนะส่งมหาดเล็กออกไปซื้อของที่เกาะหมาก.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 8. หนังสือ
หมื่นศักดิ์พลเสพเจ้ากรม ฯ ถึงพระยานคร ให้ช่วยวากลาพระยาگلันตันให้คืน
เรือแลเดินค้าให้เงินอี.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 9. หนังสือ
หมื่นศักดิ์พลเสพเจ้ากรม ฯ ถึงพระยานคร ให้เร่งเงินลูกหนี้แลเร่งพระยา-
گلันตันให้ส่งเงินค่าภาษี ให้นำทองจันทรายเวรมหาดเล็กคุมเข้าไปถวาย.

- "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1176". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้น
ดินสอดำ. เลขที่ 10. หนังสือหมื่นศักดิ์พิลเสพเจ้ากรม ฯ ถึงพระยานคร
เรื่องจำหน่ายป้ายเรือสินค้า และให้ส่งไม้เข้าไปสำหรับทำเครื่องดนตรี.
- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 13.
ทรงตราฝ่ายพระราชวังบวร ฯ ถึงหัวเมืองรายทาง ให้สืบข่าวเรื่องสลูบซึ่ง
ออกไปจำหน่ายสินค้าที่เมืองกัลกัตตานี้รีบบอกเข้าไปยังกรุงเทพ ฯ.
- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 15.
ทรงตราฝ่ายกรมพระราชวังบวรถึงพระยานครศรีธรรมโศกราช ทรวจุมาก
ยาว 17 วา ที่คลองพวยปลายยัน ควรเอาเป็นมากเรือพระที่นั่งใดหรือไม่
ให้แต่งคนไปจุมากยาวที่เหนือพนมและเขาวง.
- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 19. หนังสือ
หมื่นศักดิ์พิลเสพเจ้ากรมถึงพระยานคร เรื่องหลวงชำนาญเมืองไชยาขอทำอากร
รังนกเมืองไชยา ให้ห้ามปรามราษฎรอย่าให้มาลักทำรังนกเมืองไชยา.
- "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1177". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดิน-
สอดำ. เลขที่ 1. ทรงตราวังหน้าออกญาแสนยารถึงพระยาศรีธรรมโศก-
ราช เรื่องหลวงอินทเสนาด้กเงินหลวงหนีไปแอบแฝงอยู่กับพระยาถลาง.
- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 2. ทรงตรา
วังหน้า ออกญาถลางใหม่ราชเสนา. ถึงพระยาศรีธรรมโศกราช ตอรับใบบอก
6 ฉบับ และให้ขุนโยธาราชกุมเรือพระที่นั่งรองออกมาบรรทุกสิ่งของขึ้นจาก
ทางประเทศทางเมืองสงขลา กับให้ใบบอกไปยังเจ้าพระยาไทรช่วยจัดช่าง
บรรทุกสิ่งของมาลงเรือที่เมืองสงขลา.
- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 4. หนังสือ
หมื่นศักดิ์พิลเสพเจ้ากรมถึงพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องทำการปลงศพเจ้า-
พระยาสุธรรมมนตรี.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้น
กินสอค่า. เลขที่ 1. ท้องตราออกญากลาโหมราชเสนาพระราชวังบวร-
สถานมณฑลถึงพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องจอมอภัยป่วยเป็นารรณโรคออก
ไขทรพิษถึงอสัญกรรม.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นกินสอค่า. เลขที่ 2. ท้องตรา
เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาศรีธรรมโศกราช ทอบเรื่องส่งช้างกับคัมภีร์
ไปขายเมืองเทศ และกรมหมื่นศักดิ์พิลเสพจะเสด็จออกมาพระราชทานเพลิง-
ศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นกินสอค่า. เลขที่ 3. ท้องตรา
วังหน้า ออกญากลาโหมราชเสนาถึงพระยาศรีธรรมโศกราช ทอบรับใบบอก
3 ฉบับ กับพระราชทานข้าวเปลือก รง คินแดง ครามจีน ออกมาตามที่ขอ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นกินสอค่า. เลขที่ 5. หนังสือ
หมื่นศักดิ์พิลเสพเจ้ากรม ฯ ถึงพระยานคร ให้จัดคนแลเรือรับเสด็จกรมพระ-
ราชวังบวร และส่งสิ่งของของเครื่องไทยทานออกมาทำการปลงศพ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นกินสอค่า. เลขที่ 6. หนังสือ
หมื่นศักดิ์พิลเสพเจ้ากรมถึงพระยานคร เรื่องให้ท่งส่งเงินช่วยอากรรังนก
เหลือจากซื้อคัมภีร์แลข้าวเพื่อไว้สำรองราชการ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นกินสอค่า. เลขที่ 7. หนังสือ
หมื่นศักดิ์พิลเสพเจ้ากรมถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เรื่องพระราชทานสิ่ง
ของออกไปทำการศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นกินสอค่า. เลขที่ 9. ท้องตรา
เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องเรือขุนโยธาราชถูก
พายุกู้แขวงเมืองกุย ไทกราบหูลกรมหมื่นศักดิ์พิลเสพทรงทราบ.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 10. หนังสือหมื่นถักกิลเสฟเจ้ากรมถึงเจ้าพระยาสิทธิสงคราม เจ้าพระยาไทรบุรี เรื่องให้หลวงเทพมนตรีออกมาฟังข่าวเรื่องจะให้เจ้าเมืองเปะระสาหมักเป็นข้าขอบขัณฑสีมา.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 19. ใบบอกเรื่องหมื่นถักกิลเสฟเจ้ากรมถึงพระยานคร เรื่องเผาศพจอมอ้อมแลส่งสิ่งของทำศพมาให้รักษาไว้.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1179". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 2. ท้องตราฝ่ายพระราชวังบวร ฯ ถึงกรมการเมืองนครไทรบุรีว่านับรทุกข้างไปจำหน่าย ณ เมืองเทศ และพระราชทานเงินค่าต่อเรือ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 4. ท้องตราถึงกรมการเมืองนครเรื่องประกาศกรมพระราชวังบวร ฯ สวรรคต ให้พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวร ฯ โคนม และเกณฑ์สิ่งของทำการพระเมรุและให้จ่ายเงินส่วยซื้อผ้าขาวราษฎรทำสบง.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 5. ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาไทรบุรี บอกเรื่องกรมพระราชวังบวร ฯ สวรรคต กำหนดถวายพระเพลิงเดือน 4 ให้จ่ายเงินอากรวังนค และจัดพาหนะมอบีให้พันพรหมศักดิ์ข้าหลวงออกไปซื้อผ้าขาวที่เกาะหมาก.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 11. หนังสือหมื่นถักกิลเสฟเจ้ากรมถึงพระยานคร เรื่องตองพระประสงคืบวนพระโอรสธรมตะทองและสังแหวนเพชรยอดมรกตออกมาหนึ่งวง ให้พระยานครเข้าไปกรุงเทพ ฯ ในงานพระเมรุ ให้จัดพาหนะไปคอยรับข้าหลวงที่ไปซื้อผ้าเมืองเกาะหมาก.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1179". หอสมุดแห่งชาติ. กระจ่างเพลา. เส้น-
ดินสอดำ. เลขที่ 12. ท้องตราวังหน้า พระยาสุริยวงษ์มนตรีถึงพระยาศรี-
ธรรมมาโศกราช ให้จัดหาสิ่งส่งเข้าไปกรุงเทพฯ ฯ เพื่อให้คุมเรือกำปั่น
ไปถวาย.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจ่างเพลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 13. หนังสือ
หมื่นศักดิ์พลเสด็จพระยานคร เรื่องพระยาพัทลุงกับพระยาสงขลาถึงแก่กรรม
พระยานครกับกรมการเมืองจะเข้ามากรุงเทพฯ ฯ ในงานพระบรมศพ ให้จัด
อยู่รักษาเมืองอย่าให้เสียราชการ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดทองคำ. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 15. ราชการ
เรื่องกรมพระราชวังบวร ฯ สวรรคต.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดทองคำ. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 16. บัญชี-
เกณฑ์พระเมรุกรมพระราชวังบวร ฯ.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1180". หอสมุดแห่งชาติ. กระจ่างเพลา. เส้น-
ดินสอดำ. เลขที่ 1. หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสด็จขุนราชอักษรเมืองนครศรี-
ธรรมราช เรื่องพระยานครป่วยเข้ามาถวายพระเพลิงไม่ได้ ให้คนคุมเครื่อง
โห่ทานเข้ามาทูลเกล้าถวาย และพระราชทานหมอยาหมอออกมารักษา
พระยานคร.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. กระจ่างเพลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 3. หนังสือ
หมื่นศักดิ์พลเสด็จขุนราชอักษรเมืองนครศรีธรรมราช เรื่องบอกอาการป่วย
พระยานคร ฯ เข้าไปกรุงเทพฯ ฯ และให้จัดคนไปสืบราชการเมืองไหน กับให้
จัดคนไปสืบข่าวมา.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1180". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้น-
 คินสอดำ. เลขที่ 4. หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสพถึงพระยานคร เรื่องไปรค-
 เกลา ๆ ให้พระพงษ์นรินทร์ออกมารักษาโรคพระยานคร และช่วยราชการทัพ
 พม่าพร้อมด้วยพระยาวิชัยมงคล และบอกชาวพระยาชุมพรจับพม่าได้ 4 คน
 และให้แต่งกองรามัญออกมาลาดตระเวนสี่ข้างราชการ ให้หมื่นแก่งคนลงไป
 สืบราชการเมืองไทร.

————— . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นคินสอดำ. เลขที่ 5. หนังสือ
 หมื่นศักดิ์พลเสพถึงพระยานคร เรื่องพระยานครหายป่วยแล้วจะเข้ามาเฝ้าทูล
 ลอดอง และพระพงษ์นรินทร์ซึ่งจะเรียกกลับนั้นได้คุมสืบล้อออกมาให้พระยานคร
 ช่วยจำหน่าย.

————— . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นคินสอดำ. เลขที่ 9. หนังสือ
 นายขุนจางจางมหาดเล็ก พระเจ้านองยาเชอกรมหมื่นศักดิ์พลเสพถึงขุนราช-
 อักษร ให้พระยานครชำระเรื่องหนี้สินนายปาน.

————— . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นคินสอดำ. เลขที่ 16. หนังสือ
 หมื่นศักดิ์พลเสพเจ้ากรมถึงพระยานคร เรื่องพระยาเกล้าโหมราชเสนาจะแยก
 เขตพนมปากลาวออกจากเมืองนคร และกรมหมื่นศักดิ์พลเสพพระราชทานสิ่งของ
 กับเครื่องบวชนาคออกมา.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1182". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้น-
 คินสอดำ. เลขที่ 1. หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสพเจ้ากรมถึงพระยานคร เรื่อง
 ให้เงินสองที่ราคาเครื่องแก้วและให้เอาเงินอากรรั้งนกเมือง ไทรซ้อผ้าสาหล่าส่ง
 เข้าไปกรุงเทพฯ

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.พ. 1182". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้น-
 กิ้นสอดคำ. เลขที่ 7. หนังสือนายขุนจางวางมหาดเล็กพระเจ้านองยาเชอ-
 กรมหมื่นศักดิ์พลเสด็จหลวงภักดีสมบัติ เรื่องให้พระยานครจัดเงินอากรรังนก
 และเงินช่วยเดชมอบให้หมื่นสัทโทยาธิบดีไปซื้อของที่เกาะหมาก.

————— . หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้นกิ้นสอดคำ. เลขที่ 9. หนังสือ
 นายขุนจางวางมหาดเล็กพระเจ้านองยาเชอกรมหมื่นศักดิ์พลเสด็จหลวงภักดี-
 สมบัติ เรื่องให้พระยานครมีหนังสือไปถึงข้าหลวงที่เมืองเกาะหมาก ให้ซื้อ
 โคมเหมือนโคมหวดส่งเข้ามา.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1184". หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. เส้น-
 กิ้นสอดคำ. เลขที่ 2. หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสด็จกรมถึงขุนราชอักษร เรื่อง
 ขุนนางเมืองบังกลามาขอโทษเจ้าพระยาไทรให้ไต่กลับมายูตามเดิม.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1186". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกิ้นสอด-
 ขาว. เลขที่ 33. สำเนาจารึก เรื่องที่ 1 จารึกพระสุพรรณบัฏตรึงหลวง
 วังหน้า.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1187". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกิ้นสอด-
 ขาว. เลขที่ 11. บัญชีเลข ไพรหลวงฝ่ายทหารและพลเรือนในพระราชวัง
 บวร.

————— . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกิ้นสอดขาว. เลขที่ 13. บัญชี
 เลขไพรหลวงฝ่ายทหารและพลเรือนในพระราชวังบวร ฯ ที่คงรับราชการ.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1193". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกิ้นสอด-
 ขาว. เลขที่ 26. บัญชีจำนวนเลขกองนอกพระราชวังบวร.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1194". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เล่มที่ 49. ถิ่นาพระราชสาส์นถึงกรุงเวียตนาม แจงเรื่องพระ-
มหาดูปร่างสิ้นพระชนม์.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เล่มที่ 24. บัญชีทัพเรือพระเจ้านองยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศ-
รังสรรค์.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เล่มที่ 19. หมายเกณฑ์ขุนหมื่นในพระราชวังหลวงพระราชวังบวร ฯ
ซึ่งได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดหัดยิงปืนใหญ่.

————— . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เล่มที่ 171. บัญชี
จ่ายเงินเบี้ยหวัดในกรมพระราชวังบวร ฯ.

- * "หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เล่มที่ 8. เรื่องที่ 11 เกิดเพลิงไหม้กรมขุนอิศเรศไปช่วย.
- * "หมายรับสั่งในรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เล่มที่ 4 เรื่องที่ 20 เรื่องพระองค์เจ้าจินดาเสด็จเยี่ยมกรมขุนอิศเรศ.
- * "หมายรับสั่งในรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เล่มที่ 6 เรื่องที่ 29 เรื่องสวดพระศพเจ้าบุบผาในกรมขุนอิศเรศ.
- * "หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว.
เล่มที่ 4. เลขที่ 1. เรื่องเกณฑ์ขุนหมื่นหัดยิงปืนใหญ่.

* การนำเอา "หมายรับสั่ง" มาเรียงไว้โดยมิได้เรียงลำดับอักษรเช่นนี้ เพื่อ
สะดวกในการค้นหาหลักฐานอันเกี่ยวกับเหตุการณ์ในรัชสมัยที่ต่อเนื่องกัน.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1213". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
 ชาว. เลขที่ 49. เรื่องที่ 1 พระราชโองการเจ้าพระยาอัครมหาเสนา-
 บักรับพระราชโองการว่าให้เรียกพระราชวังหลวงว่าพระบรมมหาราชวัง เรียก
 วังหน้าว่าพระบวรราชวัง.

———— . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอชาว. เลขที่ 75. เรื่อง
 แต่งตั้ง เรื่องที่ 1 เรื่องแต่งตั้งขุนนางฝ่ายพระราชวังบวร.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1218". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
 ชาว. เลขที่ 25. เรื่องคัดบอกพระยาพิไชย บอกการเสด็จประพาสปาก-
 เพรี้ยวเขาคอกของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
 ชาว. เลขที่ 95. เรื่องโปรดให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ รักษาราช-
 การแทน เมื่อเสด็จประพาสฝั่งทะเลตะวันออกและหัวเมือง มาฉะวัน 7-2 คำ
 ปีมะเส็ง นพศก.

———— . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอชาว. เลขที่ 96. เรื่อง
 โปรดให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ เป็นผู้สืบทอดราชการอื่น ๆ ให้สม-
 เด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ฯลฯ บังคับบัญชาให้เสร็จทั่วไป.

———— . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอชาว. เลขที่ 101. เรื่อง
 จดหมายถึงพระยามนตรีสุริยวงษ์ราชทูต ฯ ของที่ฝากมาถวายไต่รับแล้ว และ
 เรื่องฉนวนวังนาระส่ำระสาย มาฉะวัน 6-4 คำ ปีมะเส็ง นพศก.

———— . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอชาว. เลขที่ 121. เรื่อง
 แจ้งความเรื่องพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ เสด็จประพาสทะเลกลับมาแล้ว
 เรื่องโจรจีนสลักที่เมืองตราด ฉะวัน 3-5 คำ ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก จ.ศ.
 1219.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสอ-
ขาว. เลขที่ 43. เรื่องจดหมายเหตุบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ถึงพระ
บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ที่เขาคอกเล่าเรื่องพระราชกิจทางกรุงเทพ ฯ
และเรื่องหนังสือที่เก็บได้ในตู้โต๊ะบนพระมทามนเทียร แก้ววัน 4-6 ค่ำ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 44. เรื่อง
จดหมาย ร. 4 ถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ เรื่องส่งความฎีกาให้ทรง
พิจารณาถึงเจ้าฟ้าอิศราพงษ์.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 116. เรื่อง
ที่ 1 พระราชทานอำนาจแก่เจ้านายเมื่อเสด็จไปนครศรีธรรมราช.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1222". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสอ-
ขาว. เลขที่ 169. เรื่องจดหมาย ร. 4 ถึงพระองค์เจ้าป้อมราช เรื่อง
วังหน้าเสด็จเมืองนครศรีธรรมราช มา ณ วัน 1-10 ค่ำ.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสอ-
ขาว. เลขที่ 89. เรื่องจดหมาย ร. 4 ถึงพระยาศรีพิพัฒน์ เรื่องพระราช-
สาส์นไปถึงควีนวิกตอเรีย และเรื่องการตัดสินความของพระบาทสมเด็จพระ-
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 119. เรื่อง
ประกาศเรื่องสุริยุปราคา และเรื่องการตัดสินความของพระบาทสมเด็จพระ-
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1224". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสอ-
ขาว. เลขที่ 152. เรื่องทรานอยถึงหัวเมืองรายทาง เรื่องกรมหมื่นบวร-
วิชัยชาญจะเสด็จขึ้นไป ณ พระนครสี่ทಾಯ่าไค้ชัคขวางไว้ มา ณ วัน 2-3 ค่ำ.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1225". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เลขที่ 84. เรื่องจดหมายถึงกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ เจ้าฟ้ายี่สิบพระ-
ชนม์ ๗ วัน 2⁸7 คำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. 1225.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 145. พระบรม-
ราชโองการ เรื่องที่ 1 เรื่องตั้งชื่อเรือว่าขยสอโยชฌิยา.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1226". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เลขที่ 13. เรื่องจดหมายถึงคุณศรีสุริยวงษ์ว่า พระยาชุมพร ฯลฯ
เอาแผนที่เมืองกระโท และเรื่องมอบอำนาจให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ
ในคราวเสด็จประพาสหัวเมืองในปีมะเส็ง เอกศก.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1127". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เลขที่ 2. เรื่องประกาศให้พระราชโอรสพระธิดาในพระบรมราชวัง
ทราบเรื่องเบี้ยหวัด.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 13. เรื่อง
ที่ 8 เรื่องพระราชทานอำนาจให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและ
เจ้าต่างกรม.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 22. เรื่อง
แต่งตั้งนายหมัดแฉริตเป็นที่ขุนทวีปวิชิการ ฯลฯ และเรื่องมอบอำนาจให้พระ-
บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จหัวเมืองฝ่ายตะวันตก เมื่อ
จ.ศ. 1221.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 36. เรื่อง
ประกาศมอบราชการแผ่นดินให้สิทธิซาค จดหมายถึงกรมหมื่นบวรวิไชยชาญเรื่อง
เรือรบอังกฤษ และจดหมายถึงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เรื่องการลาของเจ้า-
นายฝ่ายพระบรมราชวัง.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เลขที่ 38. เรื่องที่ 2 จดหมายเหตุกรรมาธิบดีบวรวิไชยชาญและพระ-
ยามมเด็จพระบวรราชเจ้าประยามะวิชิตเจ้ากรมพระมหาดไทย.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1228". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เลขที่ 6. เรื่องบัญชีรายชื่อนามผู้ซึ่งถวายผ้าขาวในการพระบรมศพ-
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 7. สุกอักษร
เจ้าเมืองเชียงใหม่ เรื่องแต่งเจ้านายลงมาเฝ้าในการพระบรมศพพระบาท-
สมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ มา ณ วัน 1⁵/₂ ค่ำ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 70. สุกอักษร
เรื่องที่ 1 เมืองเชียงใหม่ตอบเรื่องพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ เสด็จ
สวรรคต.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 74. สำเนา
จดหมายเรื่องที่ 3 ร่างจดหมายรับสั่งกำหนดการพระบรมศพพระบาทสมเด็จ-
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 166. ใบบอก
เรื่องที่ 1 เรื่องพระยาอรรณพนิให้หลวงกำโพพพิทักษ์นำผ้าสมปักมาในงาน
พระศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ณ วัน 6³/₃ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ.
1228.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เลขที่ 191. เรื่อง
วิวาระบวนแห่พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ณ วัน 6³/₃ ค่ำ
ปีชวด อัฐศก จ.ศ. 1228.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1128". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอ-
ขาว. เล่มที่ 173. ประกาศเรื่องที่ 2 เรื่องกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จ
สวรรคต.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้น-
กินสอขาว. เล่มที่ 47. เรื่องหนังสือมึ่มอรรถถึงกราบทูลพระปิ่นเกล้าขอให้
ตั้งกงสุลไทยในปารีส.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เล่มที่ 155. เรื่อง
โขนมครวกรวมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ที่วังศต.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เล่มที่ 156. เรื่อง
รายงานพระอาการประชวรพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เล่มที่ 230. เรื่อง
สร้างพระบวรราชวังและอื่น ๆ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เล่มที่ 307. สมณ-
สาส์นเรื่องที่ 2 เรื่องพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ สวรรคตส่งไปลังกา.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เล่มที่ 324. เรื่อง
จดหมายถึงกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ เรื่องเรือรบอังกฤษยิงเมืองตรังกานู.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เล่มที่ 334. เรื่อง
โปรดเกล้าให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ฯ ให้รับพิจารณาฎีกา
ในเวลาที่ไมเสด็จอยู่ในพระนคร.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นกินสอขาว. เล่มที่ 336. พระ-
บรมราชโองการเรื่องที่ 1 ถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ เรื่องนายตรี
ฎราย.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏอักษรราช". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้น-
ดินสอดขาว. เลขที่ 341. จดหมายเรื่องที่ 1 ถึงกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ
เรื่องหารื้อคำที่เสาสื่อเรื่องพัดปลามาเป็นที่ประทับรับเสด็จกรมพระราชวังบวรฯ

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. เลขที่ 377. ประกาศ
ที่ 5 เรื่องสังกัดวังหลวงวังหน้า.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. เลขที่ 409, 409 ก.,
409 ข. เรื่องพระราชดำริเรื่องที่ 1 เรื่องเงินเดือนของพระองค์เจ้าใน
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. เลขที่ 419. ประกาศ
เรื่องที่ 1 เรื่องมอบราชกิจแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ เมื่อเสด็จไป-
เที่ยวเยี่ยมเยียนเมืองต่างข้างวันตก.

"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่
19, เล่ม 5 เลขที่ 176. เรื่องกงสุลสยามประจำกรุงลอนดอนทูลกรมพระ-
ราชวังบวร ฯ ว่าควยไต่จัดสิ่งของที่ทรงสั่งไปมาถวาย จ.ศ. 1231.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่ 19, เล่ม 7.
เรื่องกงสุลต่างประเทศทูลกรมพระราชวังบวร แสวงความยินดีที่ได้รับพระบวร-
ราชาภิเษก จ.ศ. 1231.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่ 50, เล่ม 1.
เรื่องคำประกาศเทวคาในพระราชพิธีตรุษครั่งกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ.

----- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่ 62, เล่ม 1.
ประกาศเรื่องกรมพระราชวังบวรสวรรคต จ.ศ. 1247.

- "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสองขา. มัดที่ 62, เล่ม 9. สำเนาเทศนาถวายพระราชากุศลแด่พระราชวังบวร เล่ม 1.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสองขา. มัดที่ 62, เล่ม 10. สำเนาเทศนาถวายพระราชากุศลแด่พระราชวังบวร เล่ม 2.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสองขา. มัดที่ 103, เล่ม 9. เรื่องคำให้การพระยาจางมรโกร เรื่องเรือต่างของวังหน้า.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสองขา. มัดที่ 133, เล่ม 1. บัญชีทรัพย์สินของทองรูปพรรณในพระราชวังบวร ฯ.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสองขา. มัดที่ 133, เล่ม 2. บัญชีของพระราชวังบวรพระราชทานกรมหมื่นสติกษ์.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสองขา. มัดที่ 133, เล่ม 4, 5. บัญชีทรัพย์สินของเอนามาจากพระราชวังบวร จ.ศ. 1247.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสองขา. มัดที่ 142, เล่ม 6. ประกาศพระราชวังบวร ฯ ไม่ให้ฝ่ายในเที่ยวกลางคืน จ.ศ. 1244.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสองขา. มัดที่ 150, เล่ม 4, 5, 6, 7. คำให้การพระยาไกรษรราช เรื่องยักยกของหลวงวังหน้า จ.ศ. 1247.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทย. เส้นกินสองขา. มัดที่ 150, เล่ม 8, 9. คำให้การพนักงานเฝ้าที่ เรื่องพระไกรษรราชยักยกของหลวงวังหน้า จ.ศ. 1247.

- "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่ 150, เล่ม 10. คำให้การจําจาด เรื่องพระไกรษรารุขยักยกของหลวงวังหน้า จ.ศ. 1247.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่ 150, เล่ม 11. คำให้การนายขุน เรื่องพระยาไกรษรารุขยักยกของหลวงวังหน้า จ.ศ. 1247.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่ 150, เล่ม 12. คำให้การนายพริ้ม เรื่องพระยาไกรษรารุขยักยกของหลวงวังหน้า จ.ศ. 1247.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่ 150, เล่ม 13. คำให้การอำแดงนวม เรื่องพระยาไกรษรารุขยักยกของหลวงวังหน้า จ.ศ. 1247.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่ 150, เล่ม 14. คำให้การทิม เรื่องพระยาไกรษรารุขยักยกของหลวงวังหน้า จ.ศ. 1247.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่ 150, เล่ม 16. คำสารภาพพระยามณเฑียรบาล เรื่องพระยาไกรษรารุขยักยกของหลวงวังหน้า จ.ศ. 1247.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. มัดที่ 167, เล่ม 6. บัญชีภาษีอากรขึ้นในบวรราชวัง.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอดขาว. เลขที่ 176. หนังสือกงสุลสยาม ณ ลอนดอน กราบทูลกรมพระราชวังบวรสิ่งของที่ส่งนั้นข้าพเจ้าจะฝากมาโดยเร็ว.

- "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1244". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นคินสอ-
ขาว. มัดที่ 231, เล่ม 13, เลขที่ 2342. ประกาศฝ่ายพระราชวังบวร ฯ
เรื่องนุรรายของเบา จ.ศ. 1244.
- "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5". หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นคินสอขาว. มัดที่
247, เล่ม 1, เลขที่ 2491. เรื่องธรรมเนียมสืบราชสมบัติในกรุงสยาม.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นคินสอขาว. มัดที่ 247, เล่ม 4,
เลขที่ 2494. เรื่องธรรมเนียมขัตติยราชประเพณีวังหลวงวังหน้า.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นคินสอขาว. มัดที่ 247, เล่ม 10,
เลขที่ 2500. หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ทูลเกล้าฯ ถวายเรื่องวังหลวงและ
เรื่องเกษียณ.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นคินสอขาว. มัดที่ 247, เล่ม 11,
เลขที่ 2501. หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ทูลเกล้าฯ ถวายเรื่องวังหลวง.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นคินสอขาว. มัดที่ 266, เล่ม 5,
รายงานขุนนางวังหน้าไต่รับตั้งและเลื่อนชั้นบรรดาศักดิ์.
- . หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นคินสอขาว. มัดที่ 275, เล่ม 4,
ประกาศพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ แก่กรมพระราชวังบวรและเจ้านาย
ข้าราชการหลายท่าน จ.ศ. 1235.
- พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. ร. ที่
 $\frac{165}{36}$. วัน 3¹/₃ ค่ำ จ.ศ. 1236 (5 มกราคม พ.ศ. 2418). ได้จาก
นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.
- . ร. ที่ $\frac{212}{36}$. วัน 5³/₃ ค่ำ จ.ศ. 1236 (25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2418).
ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงกรมพระราชวังบวรฯ. ร. ที่ $\frac{226}{36}$. วัน 4⁴4 คำ จ.ศ. 1236 (10 มีนาคม พ.ศ. 2418). ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม.

----- . วัน 1⁶6 คำ จ.ศ. 1237 (23 พฤษภาคม พ.ศ. 2418). ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม.

----- . วัน 5¹⁴7 คำ จ.ศ. 1237 (17 มิถุนายน พ.ศ. 2418). ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม.

----- . วัน 5¹⁴7 คำ จ.ศ. 1237 (17 มิถุนายน พ.ศ. 2418). ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม.

----- . วัน 4⁸7 คำ จ.ศ. 1238 (14 มิถุนายน พ.ศ. 2419). ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม.

----- . วัน 6³11 คำ จ.ศ. 1238 (6 ตุลาคม พ.ศ. 2419). ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม.

----- . วัน 5²8 คำ จ.ศ. 1239 (19 กรกฎาคม พ.ศ. 2420). ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{54}{40}$. วัน 2³7 คำ จ.ศ. 1240 (3 มิถุนายน พ.ศ. 2421). ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{211}{41}$. วัน 7¹9 คำ จ.ศ. 1241 (19 กรกฎาคม พ.ศ. 2422). ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{329}{41}$. วัน 3⁸11 คำ จ.ศ. 1241 (23 กันยายน พ.ศ. 2422). ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงกรมพระราชวังบวรฯ. ร. ที่ $\frac{399}{41}$. วัน 3¹/₁ คำ จ.ศ. 1241 (9 ธันวาคม พ.ศ. 2422). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{212}{42}$. วัน 6¹²/₁₁ คำ จ.ศ. 1242 (15 ตุลาคม พ.ศ. 2423). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{308}{42}$. วัน 2²/₃ คำ จ.ศ. 1242 (7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2424). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{239}{43}$. วัน 5²/₁ คำ จ.ศ. 1243 (8 ธันวาคม พ.ศ. 2424). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{130}{44}$. วัน 6⁵/₈ คำ จ.ศ. 1244 (4 สิงหาคม พ.ศ. 2425). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{252}{44}$. วัน 1⁹/₁₁ คำ จ.ศ. 1244 (5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2425). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{417}{44}$. วัน 7⁴/₁ คำ จ.ศ. 1244 (24 มีนาคม พ.ศ. 2426). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{489}{45}$. วัน 7⁸/₁ คำ จ.ศ. 1245 (22 ธันวาคม พ.ศ. 2426). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{537}{45}$. วัน 4²/₃ คำ จ.ศ. 1245 (30 มกราคม พ.ศ. 2427). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{345}{46}$. วัน 4¹⁰/₁₃ คำ จ.ศ. 1246 (17 กันยายน พ.ศ. 2427). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงกรมพระราชวังบวรฯ. ร. ที่ $\frac{353}{46}$. วัน 5⁶/₁₁ ค่ำ จ.ศ. 1246 (25 กันยายน พ.ศ. 2427). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{403}{46}$. วัน 2¹⁰/₁₁ ค่ำ จ.ศ. 1246 (29 กันยายน พ.ศ. 2427). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{491}{46}$. วัน 2¹⁵/₁₂ ค่ำ จ.ศ. 1246 (17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2427). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{167}{47}$. วัน 2¹³/₆ ค่ำ จ.ศ. 1247 (11 พฤษภาคม พ.ศ. 2428). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{195}{47}$. วัน 2⁵/₇ ค่ำ จ.ศ. 1247 (18 พฤษภาคม พ.ศ. 2428). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

----- . ร. ที่ $\frac{228}{47}$. วัน 4¹⁴/₇ ค่ำ จ.ศ. 1247 (27 พฤษภาคม พ.ศ. 2428). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าทมาลา กรมสมเด็จพรหมราชปักษ์. ร. ที่ $\frac{69}{48}$. วัน 6¹²/₅ ค่ำ จ.ศ. 1248 (30 เมษายน พ.ศ. 2429). ไต่จาก นายฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

ศิลาปรก, กรม. กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/1. จดหมายชาวต่างประเทศ มีถึงกรมพระราชวังบวรฯ และถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ.

----- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวรฯ. วัน 2¹⁸/₈ ค่ำ จ.ศ. 1239 (11 มิถุนายน พ.ศ. 2420).

- กิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{482}{41}$ พระราช-
 ทัดเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ.
 วัน 3⁸/₄ คำ จ.ศ. 1241 (17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2423).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{24}{42}$ พระราชหัตถเลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 4⁶/₆ คำ จ.ศ. 1242 (14 เมษายน พ.ศ. 2423).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{246}{42}$ พระราชหัตถเลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 1¹²/₁₂ คำ จ.ศ. 1242 (28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2423).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{251}{42}$ พระราชหัตถเลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 4¹⁵/₁₅ คำ จ.ศ. 1242 (1 ธันวาคม พ.ศ. 2423).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{235}{43}$ พระราชหัตถเลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 7⁵/₁ คำ จ.ศ. 1243 (26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2424).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{307}{43}$ พระราชหัตถเลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 7³/₃ คำ จ.ศ. 1243 (4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2425).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{317}{43}$ พระราชหัตถเลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน 5³/₃
 คำ จ.ศ. 1243 (16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2425).

- ลีสปากร, กรม. กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ไปรเวตพระราชหัตถ์เลข
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
4²⁴ คำ จ.ศ. 1243 (22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2425).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{3}{44}$ พระราชหัตถ์เลข
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
5⁴⁵ คำ จ.ศ. 1243 (23 มีนาคม พ.ศ. 2425).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{8}{44}$ พระราชหัตถ์เลข
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
4¹⁰⁵ คำ จ.ศ. 1243 (29 มีนาคม พ.ศ. 2425).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{84}{44}$ พระราชหัตถ์เลข
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
5¹⁴⁸ คำ จ.ศ. 1244 (29 มิถุนายน พ.ศ. 2425).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{86}{44}$ พระราชหัตถ์เลข
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
2³⁸ คำ จ.ศ. 1244 (3 กรกฎาคม พ.ศ. 2425).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{132}{44}$ พระราชหัตถ์เลข
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
4¹⁰⁸ คำ จ.ศ. 1244 (9 สิงหาคม พ.ศ. 2425).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{424}{44}$ พระราชหัตถ์เลข
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
3⁴⁴ คำ จ.ศ. 1244 (27 มีนาคม พ.ศ. 2426).

- ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{24}{45}$ พระราชหัตถ์-
 เลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ.
 วัน 5⁴5 คำ จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426)
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{303}{45}$ พระราชหัตถ์เลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 2¹⁰10 คำ จ.ศ. 1245 (17 กันยายน พ.ศ. 2426). พร้อมกับสำเนาใบบอก
 นายหญิง.
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{314}{45}$ พระราชหัตถ์เลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 1⁷10 คำ จ.ศ. 1245 (23 กันยายน พ.ศ. 2426).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{364}{45}$ พระราชหัตถ์เลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 7⁵11 คำ จ.ศ. 1245 (6 ตุลาคม พ.ศ. 2426)
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{21}{45}$ พระราชหัตถ์เลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 3¹⁵11 คำ จ.ศ. 1245 (16 ตุลาคม พ.ศ. 2426).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{482}{45}$ พระราชหัตถ์เลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 5⁸1 คำ จ.ศ. 1245 (20 ธันวาคม พ.ศ. 2426).
- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{72}{46}$ พระราชหัตถ์เลขา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
 2¹⁵12 คำ จ.ศ. 1246 (17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2427).

ศิลปากร. กรม. กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. พระราชหัตถเลขาพระบาท-
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน 16 ค่ำ
จ.ศ. 1246 (23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2427).

----- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/4. ร. ที่ $\frac{195}{47}$ พระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ. วัน
27 ค่ำ จ.ศ. 1247 (18 พฤษภาคม พ.ศ. 2428).

----- . กองจดหมายเหตุ. เลขที่ บ. 1.5/5. จดหมายพระยาบริรักษ์ภูธรบวร-
สวามีภักดีเสนามาตยราชมนตรีผู้ว่าราชการเมืองพังงาถึงสมุหพระกลาโหม
เรื่องเงินหัวเมืองชายทะเลตะวันตกซึ่งขึ้นพระราชวังบวร ฯ.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอกสารวิทยุภูมิภาษาไทย

กฎหมายตราสามดวง. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505. เล่ม 1, 3, 5.

กลาโหม, กระทรวง. ตำนานกรมทหารบกปีที่ 1 มหาคเล็กรักษาพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2466.

กัมพูชัตร์, พระองค์เจ้าหญิง. นิพนธ์วังหน้า. พระนคร: 2461. (นายเล็ก สมิติะสิริ มหาคเล็ก พิมพ์ช่วยกรึ้นพระราชทานมหาอำมาตย์เอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงราชานุภาพ ณ วัดคอมรินทราราม ปีมเมีย พ.ศ. 2461).

ชจร สุขพานิช. ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย-พาณิชย์การ, 2508. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงบุญยมาณพพานิชย์ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 1 ธันวาคม 2508).

————— . เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2497.

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 1. พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2476. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี ปีระกา 2476).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 2. พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2476. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าพิณางเธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ ปีระกา 2476).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 3.

พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2476. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพ เจ้าकारารัสมิพระราชชายา ปีระกา 2476).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 4.

[ม.ป.ท. 2477]. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าเปล่งชุมแสง ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 22 เมษายน 2477).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 5.

พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, [ม.ป.ป.]. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาประพันธ์รำไพ (เจก จาคีกรัตน์).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 7.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2477. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์โท หม่อมเจ้าธำรงศิริ ศรีวัช ป.ม., ต.ช., ว.ป. ร. 3, ร.จ.พ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 2 กรกฎาคม 2477).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 8.

พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2479. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานปลงศพ คุณหญิงวดี รัชเทพ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 26 ธันวาคม 2479).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 9.

พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478. (พระเจาบรมวงศเชอ กรมขุนไชยนาทเรนทร โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจาบรมวงศเชอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม 23 พฤษภาคม 2478).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 10.

พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส 2478).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 11.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2478. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมอนรรพีพัฒน์ ณ วัดปทุมวนาราม 11 กุมภาพันธ์ 2478).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 12.

พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2479. (เจ้าภาพพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 2 กุมภาพันธ์ 2479).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 13.

พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาณีรัตนกัญญา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 27 มกราคม 2479).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 14.

พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2481. (โอรสและธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมใหญ่ เทวกุล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 13 มีนาคม 2481).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 15.

พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2480. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเพิ่มโชฎิกราชเศรษฐี (โชติกะพุกกะณะ) ณ วัดยานนาวา 13 กุมภาพันธ์ 2480).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 16.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2481. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาอภัยราชามหาโยติธรรมธร ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 15 มีนาคม 2481).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 17.

พระนคร: [โรงพิมพ์อักษรนิติ], 2481. (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้ตีพิมพ์พระราชทาน ในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสมัย-พิมพ์ลลิตย์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส 23 กุมภาพันธ์ 2481).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 18.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2483. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาเพชรกำแหงสงคราม (มลิ ยุคตันท) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 9 เมษายน 2483).

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 19.

พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484. (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้ตีพิมพ์พระราชทาน ในงานพระเมรุสมเด็จพระราชบิดุจดา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินทร ณ พระเมรุทองสนามหลวง 14 พฤษภาคม 2484).

จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีพิมพ์พร้อมกันฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ.

2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310-2363). พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501. (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส 26 ตุลาคม 2501).

จดหมายเหตุปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ-
ชนากร, 2478.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171-1173. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513.
(มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรม-
ราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในวันพระบรมราชสมภพครบ 202 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2513).

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514. (มูลนิธิ
พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชู-
ปถัมภ์ จัดพิมพ์ในวันพระบรมราชสมภพครบ 202 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2514).

จดหมายเหตุเรื่องเซอเซมสมรุก เข้ามาขอทำสัญญาในรัชกาลที่ 3 เมื่อปีจอ พ.ศ. 2393.
กำน่าโดยสมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ-
พิพรรฒชนากร 2466. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าพี่ยา-
เชอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ณ พระเมรุทองสนามหลวง ธันวาคม
2466).

จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 2.
พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒชนากร, 2468. (พระอรรคชายาเชอ
พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ โปรดให้พิมพ์ในงานพระศพ
สมเด็จเจ้านางเชอเจ้าฟ้ามารีนีนพคารา ศิริวิภาพรธวดี กรมขุนศรี
สังขนาลัยสุรภินิษา ปีฉลู พ.ศ. 2468).

จดหมายเหตุเรื่องปราบชบถเวียงจันท. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒชนากร,
2469. (สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุ-
พันธุวงศ์วรเดช โปรดให้พิมพ์ ปีชวด 2469).

จดหมายเหตุเรื่องรับพระยาเสวตศกฤษราช้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ 2 เมื่อปีวอก พ.ศ.
2355. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470. (พิมพ์เนื่องใน
งานสมโภชพระเศวตศกฤษเชษฐกษัตริย์ ช้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ 7 เมื่อปีเถาะ
พ.ศ. 2470).

จดหมายหลวงอุดมสมบัติพร้อมถวายอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรง
ราชานภาพ. พระนคร: 2505. (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิม
ทิฆัมพรโปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระรัตนธัชมุนี (อิสฺฐรญาณ-
เถร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 31 พฤษภาคม
2505).

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า-
เจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2496. (พิมพ์ในงานพระราช-
ทานเพลิงศพ ม.จ. ชจรสุภสวัสดิ์ ในวันที่ ๗ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 20
กรกฎาคม 2496).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม.
พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501. (คณะพระภิกษุสามเณร
วัดบวรนิเวศวิหาร พิมพ์ขึ้นถวายส่วนกุศลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
อาทรทิพยนิภา ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ ณ เมรุสุสานหลวงวัดเทพ-
ศิรินทราวาส 5 กรกฎาคม 2501).

----- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33 เรื่องบูรพภาคพระบรมมหาราชวังเฉลิมพระ-
เกียรติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,
2510.

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประเพณีทำบุญวันเกิด. พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร้อยตำรวจเอก อดอม รักเสนาะ ณ เมรุวัดใหม่ถ้ำเขี่ยาราม จังหวัดพิษณุโลก 14 พฤศจิกายน 2514).
- . ประมวลพระราชนิพนธ์เบ็ดเตล็ด. พระนคร: โรงพิมพ์การรถไฟ, 2508. (พิมพ์แจกเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล. ประจวบ กล้วยไม้ [จมีนเทพสุรินทร์] ณ เมรุวัดสังเขววิศยาราม 4 กันยายน 2508).
- . พระบรมราชาธิบายว่าด้วยพระยศเจ้าต่างกรมแลยศขุนนาง. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465. (พระนางเจ้าสุชุมาสดมารศรี ฯ โปรดให้พิมพ์ในการทรงบำเพ็ญพระกุศล เมื่อสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า- สุธชาทิพยวโรดม ฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์พระธิดาลิ้นพระขนม มาถึงบัญญา สมวาร ณ วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2465).
- . พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- . พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี. [ม.ป.ท.], 2456. (พิมพ์แจกในงานศพเจ้าจอมมารคาสุทธ ร.ศ. 131).
- . พระราชพิธีสิบสองเดือน. พระนคร: คลังวิทยา, 2514.
- . วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราช- วิทยาลัย, 2499. (สหธรรมิกสำนักวัดราชาธิวาส พิมพ์ถวายเป็นธรรมบรรณาการ พระราชทานเป็นที่ระลึกในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรี- สรวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยิกาเจ้า ณ พระเมรุทองสนามหลวง 22 เมษายน 2499).

จุลจักรพงษ์, พระองค์เจ้า. เจ้าชีวิต. พระนคร: คลังวิทยา, 2505.

ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 1 หมวด
วรรณคดี. พระนคร: 2457. (พิมพ์แจกในงานพระเมรุพระเจ้ายบรมวงษ์-
เชอ พระองค์เจ้าศรีนาคสวาคี พ.ศ. 2457).

ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 2 หมวด
ราชประเพณีโบราณ. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2473. (สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า โปรดให้พิมพ์เป็น
มิตรพลีขึ้นปีใหม่ ปีมะเมีย 2473).

ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 3 หมวด
ราชจารีตโบราณ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2474.
(สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า โปรดให้
พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่ ปีมะเมีย พ.ศ. 2474).

ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 4 หมวด
โบราณสถานและโบราณวัตถุ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2475. สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า
โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2475).

ณรงค์วิจิตร, พระ (จอห์น บุนนาค). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 30 เรื่องราชทูตไทยไป
ประเทศฝรั่งเศษในรัชกาลที่ 4 เมื่อปีระกา พ.ศ. 2404. พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.

ณัฐฉาน สุทธิสงคราม. สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มหาบุรุษ. พระนคร:
2504. 2 เล่ม.

----- . สมเด็จพระนางเรือล่ม. พระนคร: โอเคียนส์โตร์, 2513.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. กษัตริย์วังหน้า. พระนคร: โรงพิมพ์แพรวการช่าง, 2515.

คำทรงราชานภาพ, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช. กษัตริย์ฝรั่งเข้ามาเมืองไทย. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470.

----- . ความทรงจำ. พระนคร: แพรวพิทยา, 2514.

----- . "อธิบายเรื่องราวราชทูตไทยไปยุโรปแต่โบราณมา", จดหมายเหตุสุนทรียะธานราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ 4 เมื่อปีมะเสง จุลศักราช 1219 พ.ศ. 2400 ฉบับชำระใหม่ในหอพระสมุดวชิรญาณ. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2461. (พิมพ์แจกในงานศพพระยามนตรีสุริยวงษ์ ฯ ขึ้น บุนนาค ปีมะเมีย 2461).

----- . ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ. พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2496.

----- . ตำนานพระอารามหลวง. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. (พระเจ้าอนงนางเธอ พระองค์เจ้าพิสมัยพิมลสภัย โปรดให้พิมพ์ในการบำเพ็ญพระกุศลสนองคุณเจ้าจอมมารดาเรือนเมื่อศักราช 100 วัน ปีกุน 2466).

----- . ตำนานเรือรบไทย. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467. (สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้พิมพ์ประทานในงานศพนายพลเรือโท พระยาวิจิตรนาวิ (วิลเลียม บุนยกะลิน) แลศพ นายนาวาเอกพระชำนาญการ (สมบุญ บุนยกะลิน) ปีชวด 2467).

----- . ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น. [ม.ป.ท.], 2507. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาปฏิภาณพิเศษ (อาเล็กแซนเคอร์ อมาตยกุล) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 30 มีนาคม 2507).

คำกราชานุญาต, สมเด็จพระยา. ตำนานเรื่องลครอิเหนา. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2464. (แต่งถวายพระนางเจ้าสุกุมมาลมารศรี พระราชเทวีในงานฉลองพระชันษาชาวยศ ปีระกา 2464).

- . ตำนานสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาสกับตำนานมโหรี. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมเจ็อนรัชกาลที่ 5 หจว, รัตน จปร 2, รัตน วปร 3, ปีเถาะ 2470)
- . เที่ยวเมืองพะม่า. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2489. (พิมพ์ในพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ตัน บุนนาค) 2489).
- . ไทยรบพม่า. พระนคร: คลังวิทยา, 2514.
- . นิทานโบราณคดี. พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2513.
- . (ผู้แปล). "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12. พระนคร. โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . "ตำนานวังหน้า", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 13. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 25 เรื่องสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- . ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. (นายพันตรีหลวงไกรกรีธา (ม.ล.ประยูร เสนีวงศ์ ณ กรุงเทพ) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หัวพิทักษ์ของคณิก (หม่อมราชวงศ์หญิงละม้าย เสนีวงศ์ ณ กรุงเทพ) ปีกุน 2466.

- คำร้องราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, ประชุมพงสาวดารภาคที่ 52 จดหมายเหตุเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุ-
สภา, 2511.
- . ประชุมพระนิพนธ์เบ็คเตล็ด. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
"อธิบายตำนานเรื่องรำโคม".
- . ประวัติบุคคลสำคัญฉบับสมบูรณ์. พระนคร: คลังวิทยา, 2515.
- . "พระบวรราชนิพนธ์", พระบวรราชประวัติและพระบวรราชนิพนธ์.
พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470. (พระโอรสและกุลสันตติ-
วงศ์ในกรมพระราชวังบวร ๗ ทั้ง 5 รัชกาล พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานบรรจุมะ-
ณีพระโอรสธิดาในกรมพระราชวังบวร ๗ 5 พระองค์ ณ วัดชนะสงคราม
ปีเถาะ 2470).
- . พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,
2503.
- . พระร่วง. พระนคร: กรมศิลปากร, 2489.
- . พระราชานุกิจ. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2489. (ทรงพระ-
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชกุศล 100 วัน พระ-
บรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ณ วัน 20 กันยายน
2489).
- . พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2. 2 เล่ม. พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.
- . พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5. พระนคร: โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2504.

คำทรงราชานุญาต, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช. มูลเหตุการสร้างวัดในประเทศไทย.
พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471. (ทรงแสดงเป็นพิมพ์
ที่สำนักอาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2471 พิมพ์แจกในงาน
ถวายเป็นพระราชกุศล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
สุทัศน์เพ็ญราราม).

..... . ราชสกุลวงศ์พระนามเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้าในกรุงรัตนโกสินทร์.
พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2463. (สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
กรมขุนศุโขไทยขรรชมรรษา ทรงพิมพ์ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สม-
เด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พระพันปีหลวง ปีวอก
2463).

..... . ลักษณะการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ. พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, 2476.

..... . แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม. พระนคร: โรงพิมพ์
2490.

..... . อธิบายวาทะยศเจ้า. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.
(พิมพ์ในงานพระถวายเป็นพระราชกุศล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม 5 พฤศจิกายน 2472).

..... . ตำนานภาวอักษรบางอย่างกับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ. ("ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ", ภาคที่ 16). พระนคร: โรง
พิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. (พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ ทรงพิมพ์ในงานพระถวายเป็นพระราชกุศล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพิมพ์ในงานพระถวายเป็นพระราชกุศล
หมื่นสรทนต์).

ตำราราชเสวกครั้งกรุงเก่า. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470.
(แจกในการพระกรุณาพระราชทานพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุ-
รนต์ ณ วัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 2470).

นิรศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา, และคำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระพระ-
ยา. สาส์นสมเด็จพระเจ้า. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505. เล่ม 1, 3,
5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 23.

บรัดเด, คีปี. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้า
มาประเทศสยาม แปลโดย ป่วน อินทวงศ์. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,
2508.

ปาลเลกัวซ์ ผัง-บัปติสต์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร.
พระนคร: กวางหนา, 2506.

ปิยนาด นีโครธา. "บทบาทเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางในการปกครองประเทศสยาม
ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 -
พ.ศ. 2416)". วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภูมิศาสตร์และ
ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2513. (อักษ-
รสำเนา).

[ปิติ วาทยะกร]. บันทึกความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนเรศวร-
มัย, [ม.ป.ป.]

ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ (ผู้แปล). ตำราปืนใหญ่. พระนคร:
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้า-
ฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดให้พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2466).

ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บทแฉวเรื่องนิทานนายคำสอน. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ โปรดให้พิมพ์ ปีจอ 2465).

----- . ประชุมเพลงยาวภาคที่ 2 เพลงยาวสามชาย. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463. (พิมพ์จำหน่ายในงานระคุหนาว ณ สวนจิตรลดา ปีวอก 2463).

ประกาศการเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลฝ่ายตะวันตกเมื่อปีมแม พ.ศ. 2402. [ม.ป.ท.] 2462. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ โปรดให้พิมพ์ ปีมแม 2462).

ประกาศตั้งเกณฑ์ปลุกษาราชการ เมื่อวันศุกร์ แรมแปดค่ำ เดือนเจก ปีจอจสก แลพระราชบัญญัติสำหรับตัวเกณฑ์ปลุกษาราชการแผ่นดิน และปรีวีเกณฑ์ปลุกษาราชการในพระองค์. พระนคร: โรงพิมพ์หลวง, 2417.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411. พระนคร: โรงพิมพ์เหรียญทอง, 2511. (พลเอกประภาส จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 9 พฤศจิกายน 2511).

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาคปักษ์ตะเภา. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2469. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
หลวงประจักษ์ศิลปาคม ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทร์ เมื่อปีชวด พ.ศ. 2469).

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3: พงศาวดารเมืองปัตตานี พงศาวดารเมืองสงขลา.
พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 8 เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์
(จาก). พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 23 เรื่องตำนานการเกณฑ์ทหารกับเรื่องตำนานกรมทหารราบ
ที่ 4. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 เรื่องทูตฝรั่ง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร: โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2512.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 เรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).
พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 67 เรื่องจดหมายเหตุเรื่องทัพญวนครั้งรัชกาลที่ 3 จดหมายเหตุ
และใบบอกในรัชกาลโทศก จุลศักราช 1202 (พ.ศ. 2383). พระนคร:
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2476. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายพลตรีพระยาสิงหเสนี (สอาด สิงหเสนี) ณ เมรุวัดเทพศิรินทร์วาศ
ปีระกา พ.ศ. 2476).

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 จดหมายเหตุของโยส เขาเต็นพ่อค้าชาวฮอลันดาในสมัย
พระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง. พระนคร: ชุมชุมช่าง,
2504.

ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการ
แผ่นดินระหว่างพุทธศักราช 2425 ถึงพุทธศักราช 2429. พระนคร: โรง-

พิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2506. (าพณา จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์
 นายกรัฐมนตรีบัญชาให้พิมพ์แจกในการถวายกรฐินพระราชทาน ณ วัดชินวราราม
 จังหวัดปทุมธานี 25 ตุลาคม 2506).

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3: ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อักษรไทยอักษรและภาษา-
ไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายก-

รัฐมนตรี, 2508. (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒน-

ธรรม และโบราณคดีสำนักนายกรัฐมนตรีจัดพิมพ์จำหน่าย เพื่อเผยแพร่เกียรติ-

ประวัติชนชาวไทยทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี).

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง (ฉบับ
มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง). พระนคร: โรงพิมพ์อักษร-

นิติ, 2482. เล่ม 1, เล่ม 3.

ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา (ผู้แปล). "แปลหลัก
 ศิลาเมืองสุโขทัยที่ 2", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1. พระนคร: โรงพิมพ์

คุรุสภา, 2506.

ทำเนียบนามภาคที่ 1. พระนคร: โรงพิมพ์เจริญผล, 2457. (สมเด็จพระศรีพัช-

รินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง มีพระราชเสาวนีย์คำสั่ง

ให้พิมพ์พระราชทาน ในงานศพเจ้าจอมมารคาเอมในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2457)

ทำเนียบนามภาคที่ 2 คำราชาศัพท์ข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462. (มหาเสวกตรี พระยา-
เพ็ชรรัตนสงคราม สมุหเทศาภิบาล มณฑลมหाराษฎร์พิมพ์ในงานศพคุณหญิงพวง
นราญ์กัจจนตรีผู้มารดา ปีมะแม 2462).

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503.

----- . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2504.

----- . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3. 2 เล่ม. พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

----- . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4. 2 เล่ม. พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507

ท้าวชिरราช, ป. มาลากุล, ม.ร.ว. ประเพณีวังและเจ้า. พระนคร: 2492.

ชนิด อยู่โพธิ์. โขน. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508.

----- . เรื่องน้ำในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ. พระนคร: โรงพิมพ์คิวพร, 2510.
(พิมพ์ถวายพระภิกษุและสามเณรซึ่งเข้าชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร และ
หอสมุดแห่งชาติ ในเทศกาลเข้าพรรษา 2510).

----- . สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ในตอนต้นรัชกาลที่ 5. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์,
2511. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต. หลวงสุกกระ-
บวรรบ (ทัน จารุปานทุ) ณ เมรุสนามมิตร (วัดแจ้งใน) 30 เมษายน
2511).

พรหม เทวานุเคราะห์, เจ้าและราชวงษ์, เจ้า. ตำนานพระพุทธรูปรัตน. พระนคร:
วชิรรินทร์บริษัท, ร.ศ. 115 [2440].

พระบรมราชาทานในรัชกาลที่ 5. พระนคร: โรงพิมพ์เอกศิลป์การพิมพ์, 2507.
(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายเผือก เอี่ยมสุวรรณ ณ เมรุวัดสังฆ-
นาถปริวาสร์ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น 4 เมษายน 2507).

พระบรมราชานิพนธ์. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2463. (พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงพระศพ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวงจันทร์ ท, จ, ว.
ปีวอก 2463).

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง
พ.ศ. 2453). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2458.

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพง-
ศาวดารกับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์. พระนคร: โรงพิมพ์
พระจันทร์, 2479. (สมเด็จเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 โปรดให้ตีพิมพ์แจก
ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้ายมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพิมพ์-
เพ็ญภาค 2 กุมภาพันธ์ 2479).

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4. [ม.ป.ท. : ม.ป.ป.].

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์). พระนคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2498. (จอมพลีน ชุมหะวัน และนางเพทาย
พยุ่งเวชศาสตร์ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงพยุ่งเวชศาสตร์
(พยุ่ง พยุ่งเวช) และแพทย์หญิงสุภาณี พยุ่งเวช 12 กุมภาพันธ์ 2498).

พระราชพงษาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม, นายตรี อมาตยกุล ตรวจ
สอบและทำเชิงอรรถ. พระนคร: กาดนา, 2507.

พระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรง
ราชานุภาพทรงนิพนธ์พระอธิบายประกอบ. 2 เล่ม. พระนคร: โอเคียน-
สไตร, 2505.

พระราชพงษาวดารกรุงเก่า. กรุงเทพฯ: บริษัท, 2407.

พระราชพงษาวดารกรุงเทพฯใหม่. กรุงเทพฯ: บริษัท, 2407.

พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานไปยังประเทศ
ต่าง ๆ ภาค 1. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2501. (พิมพ์ใน-
งานพระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมเจ้าเสวีรุศิริ กฤดากร ณ วิกเทพศิริวินทร
10 กุมภาพันธ์ 2501).

พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานไปยังประเทศ
ต่าง ๆ ภาค 2. พระนคร: 2501. (พิมพ์ในงานฉาปนกิจศพคุณหญิง
พิศัยสิทธิสังคราม (อาบ พรโสภณ) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วัน 13 เมษายน
พ.ศ. 2501).

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมครั้งที่ 1. พระนคร:
โรงพิมพ์ไทย, 2462. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรวรฤทธิ ไปรค
ให้พิมพ์ ปีมแม พ.ศ. 2462).

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมครั้งที่ 2. พระนคร:
โรงพิมพ์ไทย, 2464. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
ไปรคให้พิมพ์ ประกา พ.ศ. 2464).

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งที่ 3 ที่ 4 แลเพิ่มเติม
 อีก. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473. (สมเด็จพระบรม-
 สวัสดิ์วงศ์ณวิศิษฎ์ทรงชำระใหม่ แล้วโปรดให้พิมพ์แจกในงานเมรุหม่อมเจ้าใน
 กรม ๓ วัคราชาธิวาส 22 กุมภาพันธ์ 2473).

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งที่ 5. พระนคร:
 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469. (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรม
 ราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า โปรดให้พิมพ์ในการบำเพ็ญพระกุศล พระ-
 ชนมาอายุสมมงคล 10 กันยายน 2469).

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งที่ 6. พระนคร:
 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470. (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้า-
 ฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ โปรดให้พิมพ์ในการบำเพ็ญพระกุศล พระชนมาอายุ
 สมมงคล 28 เมษายน 2470).

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จประพาสหัวเมือง
ชายทะเลตะวันออกในปีมะเมีย พ.ศ. 2425 กับปีมะแม พ.ศ. 2426 และปีวอก
พ.ศ. 2427 รวม 3 คราว. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
 2470. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คำรัสสั่งให้พิมพ์พระราชทาน ในงาน
 ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสัมคมวาร พระศพสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลย์-
 มารศรีพระอัครราชเทวี 2470).

พิทยาลงกรณ์, กรมหมื่น. สามกรุง. พระนคร: ชัยฤทธิ, 2495.

พิทยलगพดชิยากร, พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2500. (นายสนั่น
 บุญยศิริพันธุ์ พิมพ์ช่วยในงานคล้ายวันประสูติ พ.ศ. 2500).

เพลทส์, ยอร์ช ฮอว์. ประวัติของหมอด ซามูเอล อาร์เฮาส์ แปลจาก Samuel Reynolds House, โดย เจ.เอ. เอเกิน และ คาค ประทีปเสน. พระนคร: โรงพิมพ์บุญเรือง, 2471.

มันน์, คัมบิลว เดส. ประชุมพงษาวดารภาคที่ 79 เรื่องจดหมายเหตุวันวิไลศ (ฉบับสมบูรณ์). พิมพ์ครั้งที่ 2, ฉบับแก้ไข. แปลจาก Historical account of Siam in the 17 Century, โดย นั้ทาสุกกุล ซึ่งถ่ายทอคจากฉบับภาษาฝรั่งเศสของ Abraham de Wicquefort. ธนบุรี: โรงพิมพ์บรรหาร, 2508.

รอง ยายามาเนท. "พោนเซนครอรัสและเมืองไทย", ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงศประพันธ์. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.

----- . คำเนียร เลชะกุล, และวิลลาสวัก นพรัตน์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา แผนดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515.

ราชบัณฑิตยสภา (ผู้รวบรวม). ตำนานเรื่องวิคตูลสถานต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฎปิยมหาราช ปกติวรคา 12 ตุลาคม 2472).

ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 15 คำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. (พิมพ์ในงานทำบุญฉลองอายุคุณหญิงทราวมสงวน อภัยรณฤทธิ์ หจ. ครบ 70 ปีบริบูรณ์ ณ ปีกุญ พ.ศ. 2466).

ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ 19 ตำราแบบธรรมนิยมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470. (มหาเสวกตรี พระยา
อัครทัตถ (สนิท จารุจินดา) พจ, ตช, วภ, รัตน.วปร3, ปปร3,
รจท, (6) พิมพ์แจกเมื่อเปงพระยายืนชิงช้า ปีเถาะ พ.ศ. 2470).

จาร์ดูแบร์, เมอซีเออเลอ. จดหมายเหตุจาร์ดูแบร์. แปลจาก A New historical
relation of Kingdom of Siam, โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ-
นราธิปประพันธ์พงศ์. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505. เล่ม 2.

แลนเคิน, มากาเร็ต. แอนนากับพระเจ้ากรุงสยาม. แปลจาก Anna and the
King of Siam. โดย อ.สนิทวงศ์. พระนคร: แพร่พิทยา, 2508.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร.
พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465. (พิมพ์โดยพระบรมราช-
โองการในารถวายพระเพลิงพระศพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ที่พระเมรุ
ทองสนามหลวง พ.ศ. 2465).

----- . เทคนาพระราชประวัติพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์
รุ่งเรืองธรรม, 2500. (หม่อมเจ้าพันธุ์ศรีเกษม เกษมศรี พิมพ์แจกในงาน
บำเพ็ญกุศล ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศ์เธอ
กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ 2500).

วิไชยชาญ, กรมพระราชวังบวร. คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา. พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, 2460. (พิมพ์แจกในงานศพ จอมมารดาปรีกฝ่ายพระ-
ราชวังบวร ฯ ในรัชกาลที่ 5 ปีเมสง 2460).

----- . บทละครเรื่องพระสมุท. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465.
(พระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นแก้วพจนสุนัปรักษา โปรดให้พิมพ์ในงานปลงศพ หม่อม
ซ้อย กัลยาณวงศ์ ณ กรุงเทพ เมื่อปีจอ 2465).

วิไชยชาญ, กรมพระราชวังบวร. "บทหุ่นจีน", บทเล่นหุ่น: บทหุ่นจีนของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กับบทหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธร. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462. (พิมพ์แจกในงานพระศพพระราชวังบวร พระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธร ทม. ทจ. ตช. ปีวอก 2462).

วโรนัต์ วารีวิชชนนท์. "ความสำคัญของอันนัมสยามยุคต่อไทย กับพม่าและญวน". วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2513. (อัครสำเนา).

เวลดา, วอลเตอร์ เอฟ. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ. แปลจาก Siam Under Rama III. โถย นิจ หองโสภิต. พระนคร: สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

ศรีภุรีปริชา, พระยา. นิพนธ์ของพระยาศรีภุรีปริชา. พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2463. "กองทัพเรือสยาม". (พระยาศรีสุนทรโวหาร ภูวนปริชามาตย บรมนาถ-นิตยภัคดี พิริยพาห พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยา-ศรีภุรีปริชา (กมล สาลักษณ์) ผู้บิดา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 18 เมษายน พ.ศ. 2463).

ศักดิ์พลเสพย์, กรมพระราชวังบวรมหา. "พระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์-พลเสพย์", บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์: พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, ที่ 2, ที่ 4, ที่ 5 และพระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพย์ กับนายชีรายชื่อพระยายืนชิงช้า. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2458. (พระยาราชนกุล (อวย เปาโรหิตย์) มสม. ทจว. พิมพ์แจกเป็นของขวัญเมื่อสิ้นชิงช้า พ.ศ. 2458).

————— . บทละครเรื่องพระลอนรดักษณ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463. (หม่อมแก้วพิมพ์ในงานปลงศพสนองคุณมารดา ปีวอก 2463).

ศักดิ์พลเสถียร, กรมพระราชวังบวรมหา. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนนางเบญจกาย
หึ่งบางสุวรรณภูมิ กับ เพลงยาวกรมศักดิ์ ๑. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย-
 เชนม, 2483. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยา-
 พจนปรีชา (ม.ร.ว. สิวเริง อิศรศักดิ์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 11
 พฤษภาคม 2483).

----- . ประหมเพลงยาวภาคที่ 1. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
 2464. (พิมพ์แจกในการกฐินสามัคคี ณ วัดแก้วแจ่มฟ้า 2464).

ศีลปากร, กรม. คำบรรยายสันนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503. พระนคร:
 หางหุ้นส่วนคำพร, 2507. (จัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนิน ทรง
 เปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย วันที่ 25 มกราคม
 พ.ศ. 2507).

----- . เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราช-
การแผ่นดิน ร.ศ. 103 และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. พระนคร:
 โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, 2510. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อม
 สนิท กฤดากร ณ เมรุวัดธาตุทอง 6 มีนาคม 2510).

----- . คำราพิไทยสงคราม. พระนคร: 2512. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
 ฌาปนกิจศพ นางสนิท นรนาถ (ตลับ บุณยรัตพันธุ์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยา-
 ราม วันที่ 16 มกราคม 2512). "คำนำ".

สกอตต์, เซอร์ ยอร์ช. กฎมนเฑียรบาลพะมา, แปลจาก Palace Custom โดย
 สมเด็จพระยาค่างราชานุภาพ. ("ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ", ภาคที่
 26). พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479. (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์-
 เชื้อ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ โปรดให้ตีพิมพ์แจกในงานพระราชทาน
 เพลิงศพ).

[เสถียร ชำรงสวัสดิ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ]. ลักษณะการพระราชพิธีฝ่ายพระราชวัง-
บรมสถานมงคล. ("ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ", ภาคที่ 11). พระนคร:
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายพลตรี หม่อมเจ้าศรีไสยเฉลิมศักดิ์ ทจ. ทม. ศช. รจน. ในพระเจ้า-
ราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปริวัตรนรินทรฤทธิ ปรีระภา 2464).

สมมตอมรพันธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ. ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์.
พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2461. (เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ๗ ให้
พิมพ์ครั้งแรก ปีมเมีย พ.ศ. 2461).

สุรสิงหนาท, กรมพระราชวังบวรมหา. นิราศพระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรมหา-
สุรสิงหนาท. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. (พระเจ้า-
บรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ โปรดให้พิมพ์เมื่อ ปีกุน 2466).

เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคินพคุณ, และบุญธรรม กิริฤทธิ (ผู้รวบรวม). ประชุม
กฎหมายประจำศก. กฎหมาย จ.ศ. 1230-1231-1232-1233-1234-
1235-1236. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478. เล่ม 8.

แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. หึง, และวิมล พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุง-
รัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2394). พระนคร:
โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, 2515.

แสงกิจจานุกิจ. [ม.ป.ท. ม.ป.ป.]

โสมหัตถ์ เทเวศร์. เจ้าฟ้าจุฑามณี. พระนคร: แพร่พิทยา, 2513.

อนุสรณ์สิทธิกรรม(บัว ณ นคร), หลวง "พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช", ประชุมพง-
ศาวดารภาคที่ 53. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.

อภินิหารบรรพบุรุษ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473. (ฉบับแก้ไข
พระเจ้านิยามาเชิดเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้พิมพ์เป็นของเจ้า-
ภาพรอำรรยในางานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าปิ่นภักดีนารถสุประดิษฐ์
2473).

อำพัน คัททวารวระ. พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก-
วงศ์สรรค พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์จันทร์หา, 2511
(หนังสือที่ระลึกวันสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ 7 มกราคม 2512).

----- . ราชสกุลวงศ์ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกวงศ์สรรค พระ-
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: 2515.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาษาจีนกลาง

- Abeel, David. Journal of a Residence in China and the Neighboring Countries. 1836.
- Agrawala, V.S. India as known to Pāṇini: A Study of the Cultural Material in Ashtādhyāyī. Allahabad: Law Journal Press, 1953.
- Akin Rabibhadana. "The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period". Unpublished Master's Thesis, Cornell University, 1959.
- Bowring, Sir John. The Kingdom and People of Siam. Introduction by David K. Wyatt. 2 vols. London: Oxford University Press, 1969.
- Bradley, Dan Beach. Journal of Rev. Dan Beach Bradley, M.D., medical missionary in Siam, 1832-1873. 25 vols.
- The Burney papers. Printed by order of the Committee of the Vajiranana National Library. Bangkok: 1910-1914. 5 vol. in 8.
- Cady, John F. A History of Modern Burma. Ithaca: Cornell University Press, 1958.
- Cosenza, Mario E. (ed.). The Complete Journal of Townsend Harris. 1930.

Crawfurd, John. The Crawfurd papers, a collection of official records relating to the mission of Dr. John Crawfurd sent to Siam by the Government of India in the year 1821. Bangkok: Printed by order of the Vajiranana National Library, 1915.

----- . Journal of an Embassy from the Governor-general of India to the Courts of Siam and Cochin China. 2 vols. 2d ed. London: Henry Colburn and Richard Bentley, 1830.

Daughterty, W.E. and Janowitz, M. (comps). A Psychological Warfare Casebook. 1958.

De la Loubere Simon. Du royaume de Siam, by Monsieur de la Loubere, envoy extraordinary from the French King, to King of Siam, in the year 1687 and 1688, where in a full and curious account is given of the Chinese way of arithmetick learning. London: 1693. 2 vols. in 1.

Feltus, George Haws (ed.). Abstract of the Journal of Rev. Dan Beach Bradley, M.D., Medical Missionary in Siam, 1835-1873. Cleveland; 1936.

----- . The man with the gentle heart: Samuel Reynolds House of Siam. New York: Fleming H. Revell, 1924.

- Finlayson, George. The Mission to Siam, and Hue, the capital of Cochin-China, in the years 1821-22. From the journal of the late George Finlayson. With a memoir of the author, by Thomas Stanford Raffles, F.R.S. London: J. Murray, 1826.
- Griswold, A.B. King Mongkut of Siam. New York: Asia Society, 1961.
- Hall, D.E.G. A History of South-East Asia. London: St. Martin Press, 1955.
- Halpern, Joel M. Government, Politics and Social Structure in Laos. A Study of tradition and Innovation. Detroit: Southeast Asia Studies Publication, 1964.
- Havell, E.B. The History of Aryan Rule in India from the earliest times to the death of Akbar. London: George G. Harrapand Company Ltd., 1918.
- Landon, Margaret. Anna and the King of Siam. New York: John Day, 1944.
- Manich Jumsai ML. King Mongkut and Sir John Bowring. Bangkok: Chalermnit, 1970.
- Maura, Jean. Le Royaume du Cambodge. Paris: 1883.
- Minney, R.J. Fanny and the Regent of Siam. London: 1962.

Moffat, A.L. Mongkut, the King of Siam. 3d ed. Ithaca: Cornell University Press, 1962.

Neal, Frederick Arthur. Narrative of a residence at the capital of the kingdom of Siam; with a description of the manners, customs, and laws of the modern Siamese. London: Office of the National Illustrated Library, 1852.

Pallequoix, Jean Baptiste. Mémoire sur la mission de Siam. Beaune: Blondeau Dejussieu, 1853.

Pallequoix, Mgr. Description du Royaume Thai ou Siam. Paris: Vialat, 1854. 2 vols. illus., map.

Pensri Suvanich (Duke). Les relations entre la France et la Thaïlande (Siam) au XIXe siècle d'après les archives des affaires étrangères. Bangkok: Chalermnit, 1967.

Robert, Edmund. Embassy to the Eastern courts of Cochin-China, Siam and Muscat; in the U.S. Sloop-of-war peacock, David Geisinger, commander, during the year 1832, 1833, 1834. New York: Harper, 1837.

Rong, Syamananda. A History of Thailand. Bangkok: Kurusapha, 1971.

Ruschenberger, W.S.W. Voyage round the world including an Embassy to Muscat and Siam in 1835, 1836 and 1837. Philadelphia: Carey, Lea & Blanchard, 1838.

Satow's Notes on the Intercourse between Japan & Siam... Yoko-
hama: 1885.

Smith, Malcolm. A Physician at the Court of Siam. London:
Shenval Press, 1947. "Appendix".

Smith, Ronald Bishop. Siam or the history of Thais from 1569
A.D. to 1824 A.D., with a frontispiece by Margaret Ayer.
Bethesda, Md.: Decatur Press, 1967.

Spellman, John W. Political Theory of Ancient India: A Study
of Kingship from the earliest times to circa A.D. 300.
London: Oxford University Press, 1964.

The Staff And Associates of the Human Relations Area Files.
Laos: Its people its society its culture. New Haven:
Hraf Press, 1967.

State papers of the kingdom of Siam, comp. by the Siamese lega-
tion in Paris by order of H. H. Prince Prisdang. London:
William Ridgway, 1886.

Templer, John C (ed.). The Private Letters of Sir James Brooke,
K.C.B., Rajah of Sarawek, 1803-1868. 1853.

Vella, Walter F. The Impact of the West on Government in Thai-
land. Berkeley: University of Californai Press, 1955.

———. Siam Under Rama III 1824-1851. New York: J.J. Augus-
tin, 1957.

Vincent, Frank. The land of the white elephant; travels adventures and discoveries in Burma, Siam, Cambodia and chinchina. New York: Harper, 1882.

Wales, H.Q. Quaritch. Ancient Siamese Government and Administration. London: Bernard Quaritch. Ltd., 1934.

———. Siamese State Ceremonies. London: Bernard Quaritch Ltd., 1931. "Appendix to Chapter II.

Wyatt, David K. The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn. Bangkok: Thai Wattana Panich, 2512.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสาร

- ชจร สุขพานิช. "สอบศึกษาราชปรีชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ", ศิลปากร. 11 (พฤศจิกายน, 2510), 90.
- เดช บุญนาค. "หนังสือพิมพ์การเมืองฉบับแรก", วิทยาสารปริทัศน์. 17 (5 กันยายน, 2513), 50-52 + 68.
- บรัดเด, ดี.บี. (ผู้จัดพิมพ์). จดหมายเหตุบางกอกกรีตอรัคเคอรั, 1 (มีนาคม 2407 - กุมภาพันธ์ 2408), 181, 216.
- . จดหมายเหตุบางกอกกรีตอรัคเคอรั, 2 (มีนาคม 2408 - กุมภาพันธ์ 2409), 68, 117, 130, 216.
- ประเสริฐ ณ นคร. "ประวัติศาสตร์สุโขทัย", แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี. 3 (พฤษภาคม, 2512), 50-51.
- สมิซ, เอส. เจ. (ผู้จัดพิมพ์). จดหมายเหตุสยามไสมย 1 (สิงหาคม 2425 - กรกฎาคม 2426).
- . จดหมายเหตุสยามไสมย 2 (สิงหาคม 2426 - กรกฎาคม 2427).
- . จดหมายเหตุสยามไสมย 4 (สิงหาคม 2428 - กรกฎาคม 2429).
- "A Royal Siamese Mechanist", The New York Iribune. (April 7, 1849) 2.
- Bradley, D.B. (comp.). Bangkok Calendar, (1863), 39.
- . Bangkok Calendar (1867).
- . Bangkok Calendar (1868) 114.

- Bradley, D.B. (comp.). "List of Siamese Steamer, Bangkok Calendar, (1865) 43.
- Bradley, D.B. (ed.). "H.S.M. GB. Impregnable", The Bangkok Recorder", II (March 22, 1866) 11.
- Bradley, William L. "The Accession of King Mongkut", JSS, LVII, pt. I (January, 1969), 149-162.
- "The Circus", The Bangkok Advertiser, III (May 5, 1871), 247.
- Clarke, Sir Andrew. "My First Visit to Siam", Contemporary Review, 81 (1902), 221-30.
- Dhani Nivat. "The Reconstruction of Rama I of the Chakri Dynasty", JSS, XLIII, pt. I (August, 1955), 40-42.
- Frankfurter, Oscar. "King Mongkut", JSS, I (August, 1904), pp. 191-207.
- Gutzlaff, C. "Journal of a Residence in Siam, and a Voyage Along the Coast of China to Mantchou Tartary", The Chinese Repository. I (1832) 19.
- "H.M. The Second", Siam Daily Advertiser, January 2, 1871.
- Mundie, W.H. (tr.) "Historical account of Siam in the 17th century by Jeremie Van Vliet". JSS, XXX, pt. 2 (1938), pp. 95-154.

- Robert Lingat. "History of Wat Pavaraniveca", JSS, XXVI, pt. I (April, 1933), 76-7.
- . "History of Wat Mahadhatu", JSS, XXIV, pt. I (October, 1930), 18.
- Robinson. "Protestant Missions in Siam", Bangkok Calendar, (1866), 71.
- Smith, S.J. (ed.). The Siam Repository, I (1869).
- . The Siam Repository II (1870).
- . The Siam Repository III (1871).
- . The Siam Repository IV (1872).
- . The Siam Repository V (1873).
- . The Siam Repository VI (1874).
- William, L. Cowan. "The Role of Prince Chuthamani in the Modernizing of Siam and His Court Position During the Reigns of Rama III and Rama IV", Journal of the Siam Society, IV, pt. I (January, 1967), 41-59.
- Wyatt, David K. "The Growth of One Family Dominance in Nineteenth Century Siam", Journal of Southeast Asia, (November, 1969).

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

"ผนวก ก"

ก่อนที่จะเรียกผู้ที่ได้รับการอภิเษกให้เป็นรัชทายาทว่า "กรมพระราชวังบวร-
สถานมงคล" ได้มีคำเรียกผู้รับรัชทายาท แต่โบราณมาหลายคำด้วยกัน คือ "สมเด็จพระนอ-
พระพุทธเจ้า" "พระมหาอุปราช" "วังหน้า" หรือ "ฝ่ายหน้า" และ "พระบิณฑูร"

คำว่า "สมเด็จพระนอพระพุทธเจ้า" มีใช้เป็นครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระบรม-
ไตรโลกนาถ โดยทรงบัญญัติขึ้นในกฎมนเฑียรบาล ว่าด้วยการกำหนดพระราชกุมารศักดิ์ว่า
"พระราชกุมารอันเกิดแต่พระอัครมเหสีเป็นสมเด็จพระนอพระพุทธเจ้า"

คำว่า "พระมหาอุปราช" เป็นคำที่ใช้เรียกผู้รับรัชทายาทเป็นสามัญ ได้อธิบาย
อย่างละเอียดแล้วในบทที่ 1

คำว่า "วังหน้า" หรือ "ฝ่ายหน้า" ใช้เป็นคำเรียกรัชทายาทในภาษาไทยแต่
โบราณเช่นกัน เป็นคำเรียกที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาเป็นครั้งแรก ซึ่ง
เป็นสมัยที่กรุงศรีอยุธยาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า และเป็นเวลาที่มีการถ่ายทอดแบบแผน
ขนบธรรมเนียมประเพณีจากเมืองหงสาวดีเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาหลายประการ สมเด็จพระ
พระยาคำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า คงจะถ่ายทอดคำ "อินแะมิน" ซึ่งใช้เรียก
พระมหาอุปราชพม่า แปลว่า "ผู้เป็นเจ้าของวังหน้า" มาใช้ในภาษาไทย ใช้เรียกสมเด็จ-
พระนเรศวรว่า "พระเจ้าฝ่ายหน้า" จะเรียกว่า "พระเจ้าวังหน้า" เพื่อให้ตรงกับศัพท์
"อินแะมิน" ของพม่าก็ได้ เพราะไม่ได้เสด็จประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา จึงใช้คำว่า
"ฝ่าย" แทน¹

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานวังหน้า", ประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ 13, หน้า 1-2.

ข้อวินิจฉัยอีกประการหนึ่ง คือ นำมาเรียกรัชทายาทตามวังที่ประทับ กล่าวคือ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรครองเมืองพิษณุโลกอยู่นั้น เสด็จลงมาเฝ้าพระชนกชนนีที่กรุงศรีอยุธยาเนื่อง ๆ เมื่อเสด็จมาก็ประทับที่วังใหม่ พระยาโบราณราชธานิน (พร เคะชะคุปต์) ใตขอส่งเกล้าว่า คือ วัง "จันทร์เกษม" ที่สมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างขึ้นเป็นที่ประทับในกรุงศรีอยุธยานั่นเอง วังจันทร์เกษมนี้เมื่อพิจารณาจากที่ตั้งปรากฏตั้งอยู่ทางคานหันหน้าของพระราชวังหลวง จึงเป็นเหตุให้เรียกวังจันทร์เกษมว่า "วังหน้า" หรือ "วังฝ่ายหน้า" และนำไปใช้เรียกผู้เป็นรัชทายาทในขณะเดียวกันด้วย

ข้อวินิจฉัยประการที่สามคือ เนื่องมาแต่หน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในราชการสงคราม ลักษณะพยุหโยธาแต่เล็กคำบรรพที่จักเป็นทัพหน้าและทัพหลวง พระมหากษัตริย์ย่อมเสด็จเป็นทัพหลวง ผู้ที่รองพระมหากษัตริย์ลงมา คือ พระมหากษัตริย์ยอมเสด็จเป็นทัพหน้าไปก่อนทัพหลวงเป็นประเพณี จึงเกิดเรียกพระมหากษัตริย์ว่า "ฝ่ายหน้า" ¹

คำว่า "พระบัณฑูร" ใช้สำหรับเรียกคำสั่งของพระมหากษัตริย์ มีรากฐานมาจากคำสั่งของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งกำหนดไว้ในกฎหมายเพียรบาลเป็นสองอย่าง คือ "พระราชโองการ" อย่างหนึ่ง และ "พระบัณฑูร" อีกอย่างหนึ่ง เห็นได้จากตอนที่เริ่มแรกตั้งกฎหมายแต่โบราณใช้ว่า "มีพระราชโองการมานพระบัณฑูร" ติดต่อกันดังนี้ ตามศัพท์ "โองการ" หมายความว่า ปกาสิตของพระอิศวร "ราชโองการ" ก็หมายความว่า "ปกาสิต" ของพระอิศวร เมื่อแบ่งภาคลงมาเป็นพระราชอาชญาอยู่ในมนุษย์โลก ซึ่งเรียกกันว่า "สมมติเทวราช" คำ "บัณฑูร" นั้นเป็นภาษาเขมร หมายความว่า "สั่ง" เดิมคงใช้แต่ว่า "มีพระราชโองการบัณฑูร" คำว่า "มาน" เป็นภาษาเขมร แปลว่า "มี" นั่นเองที่ใส่เพิ่มเข้าไป เพื่อเป็นคำสัมผัสให้ไพเราะขึ้นในสมัยหลัง ² แต่ในกฎหมายเพียรบาลได้แยกอธิบายพระราชโองการกับ

¹ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาโบราณราชธานิน (พร เคะชะคุปต์) เป็นพระยาโบราณราชธานิน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 219.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 217-8.

พระบัตริย์ออกต่างหาก ด้วยกล่าวว่ "ถ้าข้าขึ้นพระราชโองการต้องโทษถึงประหารชีวิต ข้าจักพระบัตริย์ โทษปรับไหมจตุรคุณ" ¹ ทั้งนี้ อย่างไรก็ดี ที่ให้เรียกคำสั่งของพระมหาอุปราชว่า พระบัตริย์นั้นเพื่อใ้ทราบว่ามีอำนาจในสถานหนึ่ง เสมอพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน แต่อำนาจพระบัตริย์นั้นพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานเจ้านายพระองค์อื่น นอกจากพระมหาอุปราชก็มี เรียกว่า "พระบัตริย์น้อย" เคยมีตัวอย่างทั้งในกรุงศรีอยุธยา และในกรุงรัตนโกสินทร์ (เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1) แต่มีหน้าที่อย่างไรไม่ปรากฏ ส่วนพระมหาอุปราชจึงเรียก "พระบัตริย์ใหญ่" ในสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏว่า เมื่อพระมหาอุปราชหรือพระบัตริย์ใหญ่ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงตั้ง "พระบัตริย์น้อย" เป็นพระมหาอุปราชทุกครั้งไป ².

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1, หน้า 79.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร, เรื่องเดิม, หน้า 217.

"ผนวก ข"

ตัวอย่างตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล
เปรียบเทียบกับฝ่ายพระราชวังหลวง

กรมมหาดไทย

เจ้าพระยามุนษมนตรี ศรีสุทนต์	}	ศักดิ์นา 8000	เพิ่มเป็น 10000
บวรราชมหามาศยาธิบดี พิริยพาห ¹		พิเศษเทียบสมเด็จพระยาวังนำ	
พระยาจาแสนยากร		ศักดิ์นา 5000	เทียบสมุหนายก
พระยาอิศรานุกาพ จางวาง		ศักดิ์นา 5000	
พระยาราชโยธา		ศักดิ์นา 1500	เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ เทียบมหาอำมาตย์
พระยาสุเรนทรราชเสนา		ศักดิ์นา 500	ปลัดหูลดลง เทียบราชินิกุล
พระอินทราภิรักษ์		ศักดิ์นา 400	ปลัดบาญชีเทียบศรีสหเทพ
พระเสนาพิพิธ		ศักดิ์นา 500	พิเศษ
พระรักษเสนา		ศักดิ์นา 400	ปลัดหูลดลงฝ่ายเหนือ เทียบ ราชเสนา

¹ นี้เป็นตำแหน่งข้าราชการวังหน้าในรัชกาลที่ 4 จึงมีการเพิ่มตำแหน่งขึ้นเป็น
ถึงเจ้าพระยา เพื่อเฉลิมพระบวรราชอิสริยยศ แต่ในสมัยรัชกาลที่ 1-3 ตำแหน่งสูงสุด
เพียงพระยาเท่านั้น.

พระโยธาธิราช	ศักดิ์นา	400	เทียบภริมย์ราชา
พระมหาวิจิณฉัย	ศักดิ์นา	400	ชำระความในมหาดไทย เทียบ ราชพินิจฉัย
หลวงฤทธามาตย์	ศักดิ์นา	400	ปลัดบำเหน็จฝ่ายเหนือ เทียบ ศรีเสนา
หลวงอนุรักษภักดี	ศักดิ์นา	400	เทียบอนุชิตพิทักษ์
หลวงภักดีนุรักษ์	ศักดิ์นา	400	เทียบอนุรักษภูเบศร์
หลวงบำรุงภูเบศร์	ศักดิ์นา	400	เทียบเสนาภักดี
หลวงภักดีณรงค์	ศักดิ์นา	400	เทียบเสนีพิทักษ์
หลวงโยธาสงคราม	ศักดิ์นา	400	นายงานมหาดไทย
หลวงบูรินทรามาตย์	ศักดิ์นา	1200	เจ้ากรมพลัมภัง เทียบจา- แสนบดี
หลวงพินิจอักษร เสมียนตรา	ศักดิ์นา	300	เทียบพจนวิลาศ
หลวงพิทักษ์สุเทพ	ศักดิ์นา	500	เทียบวาสุเทพ
หลวงเทพนุรักษ์	ศักดิ์นา	500	เทียบพิศณุเทพ
หลวงเทพนรินทร์	ศักดิ์นา	400	เทียบชรรณนทร์
หลวงไทพนเรนทร	ศักดิ์นา	400	เทียบเทพนทร์
พันพรหมรักษา หัวพัน	ศักดิ์นา	200	เทียบพันพูนนุราช
พันภักดีราชา หัวพัน	ศักดิ์นา	200	เทียบพันเกาอัสวราช
พันอินทพิทักษ์ หัวพัน	ศักดิ์นา	200	เทียบพันจันทนุมาศ
พันอาณาจักร หัวพัน	ศักดิ์นา	200	เทียบพันภาณุราช

พินวิสุทธิคุณลักษณะ	หัวพินฝ่ายเหนือ	ถักคินา	100	เทียบพินอนาประธาน
พินพิทักษ์มรคา	" "	ถักคินา	100	เทียบพินวิชรจักร
พินวิเศษอักษร	" "	ถักคินา	100	เทียบพินพิศุภราช
พินนิกรชนา	" "	ถักคินา	100	เทียบพินสุชสกลราช
ขุนโยธารักษ์				
ขุนพิณใจไวยหาร				
นายกวคคชกรรม	นายเวร	ถักคินา	100	เทียบนายแควนคชสาร
นายสรรมรรคา	"	ถักคินา	100	เทียบนายชำนานูกระบวน
นายราชาอัศว	"	ถักคินา	100	เทียบนายควรรู้อัศว
นายสวัสดิพลแมน	"	ถักคินา	100	เทียบนายรักตรวจพล
ขุนราชนาเคนทร	ปลัดขวา	ถักคินา	300	ปลัดพลันมัง เทียบสุริยามาศย์
ขุนคเชนทรามาศย์	ปลัดซ้าย	ถักคินา	300	ปลัดพลันมัง เทียบจันทรามาศย์
ขุนอาญาราช	สมุหนายูธิ	ถักคินา	400	
หมื่นปราบกชสาร	หลวงทัน	ถักคินา	200	เทียบหมื่นแควนใจแก้ว
หมื่นแก้วใจหาญ	"	ถักคินา	200	เทียบหมื่นแก้วใจหาญ
หมื่นสท้านไตรภพ	"	ถักคินา	200	
หมื่นไชยชาญ	"	ถักคินา	200	
ขุนกระหวางอุทธรณ	ขุนศาล	ถักคินา	400	
ขุนขจรอาญา	"	ถักคินา	400	
ขุนปัญญายุติธรรม	"	ถักคินา	400	

พระแผ่จีบตี	สักคินา 1500
พระศรีสัตยารักษ์	สักคินา 1500
ขุนอนุชลประชา	สักคินา 200
ขุนประชานุชล	สักคินา 200
หลวงพิทักษ์สาตรา เจ้ากรม	
ขุนรักษาราช ปลัดกรม ¹	

กรมพระกระลาโหม

พระยากระลาโหมราชเสนา	สักคินา 5000	เทียบบรมมหาเสนา
พระยาพิไชยราชา จางวาง	สักคินา 5000	
พระยาเสนาภูเบศร์	สักคินา 1500	กลาโหมฝ่ายเหนือ เทียบ สุรเสนา
พระยาสุนทรพิทักษ์	สักคินา 1000	
พระยาสุนทรราชเสนี ปลัดทูลฉลอง	สักคินา 500	เทียบเทพประชุน
พระจันทร์รักษา ปลัดบัญชา	สักคินา 500	เทียบนรินทร์ราชเสนี
พระวิจิตรมนตรี	สักคินา 400	เทียบจักรานุกิต

¹ ทำเนียบนามภาคที่ 2 คำราชาตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462), หน้า 1-4.

พระพิจารณา	ชำระความในกรมพระกระลาโหม	ศักดิ์นา	400	
หลวงจ่านองพลภักดี	พนักงานรับบาฏชีเลขสุรัสวดีกลาง	ศักดิ์นา	300	
หลวงไกรชามาตย์		ศักดิ์นา	400	ปลัดทูลฉลอง ฝ่ายเหนือ เทียบสุรินทร มาตย์
หลวงอนุรักษภูเบศร์	พนักงานอ่านหนังสือ	ศักดิ์นา	300	
หลวงวิเศษสงคราม	ผู้ช่วยราชการ	ศักดิ์นา	300	
หลวงชาติสุรสิทธิ์		ศักดิ์นา	3000	วิเศษ เทียบ ชาติสุรินทร์
หลวงวุธศักดิ์	พนักงานยิงปืนสัญญา	ศักดิ์นา	400	
หลวงเทพเสนี	ปลัดนั่งศาลฝ่ายเหนือ	ศักดิ์นา	400	
หลวงบำรุงบุรี	ช่วยราชการสำหรับกำกับเจ้า	ศักดิ์นา	300	
หลวงราชเดชา	" " "	ศักดิ์นา	300	
หลวงทิพอักษร	เสมียนตรา	ศักดิ์นา	300	
หลวงนิกรโยธา		ศักดิ์นา	300	วิเศษ
ขุนภักดีประชา	ปลัดนั่งศาล	ศักดิ์นา	400	
นายบริรักษ์	นายเวร	ศักดิ์นา	100	
นายสิทธิอาวุธ	"	ศักดิ์นา	100	
นายวิสุทธรประการ	"	ศักดิ์นา	100	
นายพิศาลสรพล	"	ศักดิ์นา	100	

พันเทพภักดี	หัวพัน	ศักดิ์นา 200	พนักงานจ่ายเลข
พันพรหมภักดี	"	ศักดิ์นา 200	เวรเวือ
พันทิพภักดี	"	ศักดิ์นา 200	เวรทาง
พันอินทภักดี	"	ศักดิ์นา 200	เวรป็น
พันลวิศวิมล	พนักงานเบี่ยหวัก ²		

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 27-8.

"ผนวก ก"

พระอุปราชานุกิจ ที่กำหนดขึ้นสำหรับกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็นดังนี้ คือ

เวลาเช้า 9 นาฬิกา พระสงฆ์รับบิณฑบาตรเวรอย่างเดิม [ตั้งแต่รัชกาลที่ 1] แต่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ไม่ใคร่จะเสด็จลงทรงบาตรเอง

เวลา 10 นาฬิกา เสด็จลงมายังพระบรมมหาราชวัง ทรงพระราชยาน มีกระบวนแห่เสด็จ คือ ทหารราบอย่างยุโรปกองร้อยหนึ่ง มีธงแตรวงนำหน้า แล้วถึงกรมตำรวจถือไม้ค้ำหวาย ถือหอก เดินสองสาย นำพระราชยาน ต่อจากพระราชยานถึงกรมตำรวจหลัง และกรมรักษาพระองค์คาคกระเบี่ฝรั่ง เดินสองข้างมหาดเล็ก และวอนี่นั่งรอง เดินกลางกระบวนทหารอย่างยุโรปมาหยุดอยู่เพียงนอกประตูวิเศษไชยศรี วางหอกค้ำวอนี่นอกประตู ต่อจากนั้นเดินประสวนมือค้ำเข้าไปในประตูพิมานไชยศรี มีแต่พระแสงดาบมหาดเล็ก เชิญตามเสด็จเล่มเดียว แต่กลับไปหยุดเพียงที่เก๋งทรงนก เมื่อกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จเข้าไปถึงพระบรมมหาราชวัง ไปประทับที่ในท้องเฉลียงเก๋งวรสารภิมย์ ทรงฟังปรึกษาราชการ

เวลา 11 นาฬิกา เสด็จเข้าไปเฝ้าในท้องพระโรง (แต่ขุนนางวังหน้า โดยปกติ ไม่มีตำแหน่งเฝ้าในพระบรมมหาราชวัง นอกจากในเวลาได้นำพิพัฒน์สัตยาปีละสองครั้ง)

เวลาเที่ยง เสด็จกลับพระราชวังบวรสถานมงคล ประทับในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ทรงปิดทองปฏิสังขรณ์พระ ทรงฟังรายงานพระคลัง แล้วเสด็จขึ้นพระแท่นออกขุนนาง (ประภาษคดีความต่าง ๆ)

เวลามาย 1 นาฬิกา เสด็จขึ้นข้างใน

เวลากลางคืนก็กราว 1 นาฬิกา เสด็จออกท้องพระโรงอีกครั้งหนึ่ง ทรงฟังรายงานมหาดเล็ก แล้วเสด็จขึ้นพระแท่น ขุนนางเฝ้า อานโบบอกราชการ (ราชการฝ่าย

พระราชวังบวรสถานมงคลมีแต่เรื่องบอกส่งเงินส่วยเป็นส่วนใหญ่) เสรีจเสด็จขึ้น เป็น
 สิ้นพระอุปราชานุกิจ ปรากฏวาทกรรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงปฏิบัติพระอุปราชานุกิจ
 คังกล่าวมาอยู่ไม่ช้าก็เปลี่ยนไปตามอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ เสด็จ
 ออกที่โรงรถแทนห้องพระโรง นิดกันแต่ไม่เสด็จเที่ยวเตร่ มักไปรถทรงแต่การช่างอยู่ที่
 ในพระราชวังบวรสถานมงคล¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระยาค้ำจรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 5, หน้า 305-306.

ประวัติการศึกษา

นางสาวประภัสสร บุญประเสริฐ ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้รับพระราชทานปริญญาบัตรอักษรศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อพุทธศักราช 2512 ได้เข้าศึกษาต่อในคณะบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แผนกวิชาประวัติศาสตร์ ในพุทธศักราช 2513 ได้รับพระราชทานประกาศนียบัตรชั้นสูงสาขาวิชาประวัติศาสตร์ เมื่อพุทธศักราช 2514 และได้เข้าศึกษาในระดับปริญญาโท แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปีเดียวกัน ใช้เวลาเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นเวลา 2 ปีเต็ม จนกระทั่งสำเร็จหลักสูตร.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย